

A nyitrai székesegyház 14. századi falképei

XXXI. OTDK

Humán Tudományi szekció

Művészettörténet tagozat

Jelige: Invitis nubibus

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	3
A székesegyház története	4
A templom története a kezdetektől a 13. század végéig.....	4
A székesegyház újjáépítése a 14. század első felében.....	6
Az alsó templom építkezései a 14. század második felében	8
A falképek leírása.....	11
Díszítőfestés	11
Szűz Mária utolsó imája és megkoronázása	12
Ikonográfia	14
Stíluskritikai észrevételek.....	17
Szűz Mária tisztelete a 14. században Nyitrán	20
Rorate caeli.....	20
„Zobri csudálatos Boldogasszony képe Magyar országban”	22
<i>Krisztus levételének</i> levétele	24
Bibliográfia.....	26
Felhasznált források	26
Felhasznált szakirodalom	26
Képjegyzék.....	32

Bevezetés

Nyitra várának legmagasabb pontján áll a Szent Emmerám vértanú tiszteletére szentelt székesegyház (1-3. kép). Kicsit olyan, mintha otffelejtették volna. Nem csak helyrajzi értelemben.

Noha folyamatosan jelennek meg rövidebb-hosszabb tanulmánykötetek a püspökségről, a középkori eredetű székesegyházról mindeddig nem született korszerű monográfia. A vele foglalkozó publikációk a régészeti ásatások eredményeinek közlésén túl jóformán csak barokk kori együttesével foglalkoznak. Való igaz, a 2006-ban kezdett, Vladimír Plekanec vezetésével folyó restaurálásnak köszönhetően az épület épp legjobb formáját nyújtja. Szelepcsényi György az alsó templomban álló *Keresztről levétel*-oltára¹ (4-7. kép) alól azonban nemrégiben egy nagyméretű, kivételesen jó állapotban megmaradt, egész falszakaszt betöltő középkori freskó került elő. A 2011-ben felfedezett és jelen dolgozat lezárásakor már feltárt falfestmény *Mária halálának és megkoronázásának* jeleneteit ábrázolja (8-10. kép). A szerencsés lelet több szempontból is megdöbbentő: nem csupán, mivel rendkívül kevés maradt meg főpapi székesegyházaink gótikus kifestéséből, de azért is, mert e falkép ezen túlmenően is jelentős mind kvalitását, mind pedig érintetlenségét tekintve. A *damnatio memoriae*vel sújtott freskót évszázadokkal ezelőtt lemeszelhették, azóta nem érte napfény, kopás, pára, vagy akár levegő, de persze nem is láthatta senki. Ennek köszönhető azonban, hogy eredeti, kiegészítésektől és átfestésektől megmaradt állapotában vizsgálhatjuk.

A freskó feltárásáról elsőként Viliam Judák, a nyitrai püspök, valamint Jozef Medvecký művészettörténész számoltak be.² A falfestmény felfedezésének rövid említésén túl Medvecký egy tanulmányt is közölt az újonnan talált ábrázolásról, amelyben a freskót a 14-15. század fordulójára datálta, és közép-itáliai, sienai vagy firenzei mester alkotásának vélte.³ A falképek alaposabb művészettörténeti feldolgozása azonban még nem történt meg. Terjedelmi korlátok miatt nem lehet jelen dolgozat kitűzött célja a freskó teljes

¹ RADOS Jenő: *Magyar oltárok*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938, 63. (XCVI. tábla)

² JUDÁK, Viliam: Pokrivčák, Anton (ford.): History of the Bishoprpic of Nitra, in: JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ, Jozef (szerk.): *The Cradle of Christianity in Slovakia, Nitra Castle and the Cathedral of St. Emmeram, Their Changes through the Ages*, Arte Libris, Bratislava, 2011, 23.; MEDVECKÝ, Jozef: Umelecké diela a baroková výzdoba katedrálného chrámu, in: BEDNÁR, Peter – JUDÁK, Viliam – MEDVECKÝ, Jozef

(szerk.): *Nitriansky hrad a Katedrálny chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*, Biskupský úrad v Nitre, Nitra, 2012, 85.

³ MEDVECKÝ, Jozef: Smrť a Korunovanie Panny Marie, Gotická freská v Nitre, in: *Pamiatky a múzea* 4 (2012), 6–7.

művészettörténeti feldolgozása, az viszont igen, hogy olyan problémafelvetéseket nyújtson, amelyek eddig még nem történtek meg.

A helyszíni vizsgálatokra és forráseltárássra alapozott kutatásom mozgatórugója elsődlegesen az volt, hogy mélyebben betekintést adhassak a nyitrai székesegyház középkori Mária-tiszteletébe a falképek kapcsán. Emellett kísérletet tettem stíluskritikai elemzésére és a templom építéstörténetének felvázolására is. Tézisem szerint, Medvecký véleményével ellentétben, nem itáliai mesterhez köthető az alkotás, hanem helyi művész készíthette a 14. század második felében. Emellett ikonográfiai is érdekes mű, hiszen az első ismert nagyméretű, falfestészeti feldolgozása *Mária utolsó imájának*. Elsőként pedig szeretném nagy vonalakban felvázolni a nyitrai székesegyház történetét a kezdetektől, mivel csak így érthetőek meg a 14. században bekövetkezett változások a szakrális tér használatában.

A székesegyház története

A templom története a kezdetektől a 13. század végéig

A szlovák nyelvű szakirodalomban a rotundát, amely a székesegyház legrégebbiről fennmaradt része, Pribina templomaként említették, amíg Josef Böhm és Václav Mencl kutatásai be nem bizonyították, hogy jóval később, a 13. század első felében épülhetett csak.⁴ A félköríves szentéllyel lezárt keleti épületrészt a legújabb ásatások tükrében még későbbre, a 12-13. század fordulójára datálható (11. kép).⁵ Bár az első cseh és morva térítőmissziók Regensburgból, Szent Emmerám püspökségéből indultak ki, a források nem őrizték meg az Adalramm salzburgi érsek által 836 előtt felszentelt templomnak sem titulását, sem pontos elhelyezkedését. És egyes vélemények szerint Pribina (839 k.–861) temploma a mai várhegy alatt elterülő lapályon feküdt.⁶ Valószínűbb, hogy az egykori, 11. századi templom Szent Emmerám patrocíniuma Gizella királynétól származik, aki várkápolnát alapíthatott itt, illetve

⁴ HODÁL, Juraj: *Kostol Kniežaťa Privinu v Nitre*, Nákladom výboru Cirkevno Národných Slávností v Nitre, Nitra, 1930.; BÖHM, Josef – MENCL, Václav: Výskum na hradě nitrianském 1930-1931, in: *Památky Archeologické* 37 (1931), 1–17.

⁵ BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal: Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí, in: *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja*, Zborník zo seminára a katalóg ku výstave, Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra, 2011, 69.

⁶ VÁČZY Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában, in: SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I (I-III.), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 224.; GYÖRFFY György: *István király és műve*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 115.

legalábbis vele érkezhettek a magyar királyságba a főoltár ereklyéi.⁷ Nagyobb fenntartásokkal kell azonban tekintenünk Szent István 1006-os nyitrai látogatására, amelyről csupán egy oklevél barokk kori átirata szól.⁸ A beszámoló kilenc kanonokot említ, akik a templomban zsoltárokat énekelnek és közéjük áll be maga a király is. A régészeti ásatások mindenesetre alátámasztják, hogy a jelenlegi alsó templom nyugati és déli falszakaszai alatt a 11. században is falak húzódtak.⁹ Mór pécsi püspök 1064-1070 között Szent Zoerard-András (980 k.–1030 k.) és Benedek (?–1035 k.) remetéről írt *vitájában* arról számol be, hogy a zaborhegyi remetét a *Szent Emmerám vértanú tiszteletére szentelt bazilikába* temették.¹⁰ Hazánk első szentté avatási szertartása is itt történt, amikor Zoerard-András és Benedek maradványait oltárra emelték (*translatio*) 1083-ban.¹¹ A jelenlegi alsó templomban *in medio ecclesiae* helyezkedett el a *confessió*juk (12. kép), amelynek csupán későbbi, késő-román kori formáját tárták fel a legújabb régészeti ásatások.¹²

Kálmán király (1106–1116) – az ő uralkodása idejében szerveződött püspökséggé Nyitra – dekrétumában szintén említi a bazilikát, a zabori Szent Ipoly monostor 1111-es oklevelében a székesegyház kanonokjai is szerepelnek.¹³ 1158-ban II. Géza király újabb kiváltságokat juttatott a nyitrai egyháznak, ahogyan fia, III. Béla is 1183-ban, ekkor az egyház *pauperitati ecclesie Nitriensis*ként szerepel, utalva szerény anyagi helyzetére.¹⁴ Nem ismertek a század első felében végbement építkezésekre utaló források, csupán a 12-13. század fordulóján épült román kori apszis maradt fenn, amely jelenleg az alsó templom keleti lezárását képezi. A székesegyház egészen a 14. századig megőrizhette egyhajós formáját,

⁷ SZÉNÁSSY Árpád: *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona*, I., *A nyitrai kerület*, KT Könyvkiadó, Révkomárom, 2002, 57.; SZIKLAY János: Nyitra, in: BOROVSKY Samu – SZIKLAY Jenő (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*, IV. Nyitra, Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 1898, 29.

⁸ A feltételezett 11. századi oklevél létezése a magyarországi történetírásban már a kezdetektől fogva egyértelműen elvetett lehetőség. Hitelességének cáfolatát mások mellett Karácsonyi János is nyomós érvekkel támasztja alá kommentárjában. Forrásközlés: KARÁCSONYI János: *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891, 103–106.

⁹ BEDNÁR, Peter – SAMUEL, Marián: Najstaršia stredoveká sakrálna architektúra v Nitre vo svetle archeologických výskumov, in: *Cirkevné pamiatky-pramene kultúry a vzdelanosti*, Biskupský úrad, Nitra, 2002, 60–77.

¹⁰ ILKÓ Krisztina: A Boldog Mór által írt Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti szöveghagyománya a középkor és kora újkor folyamán, in: BARTÓK Zsófia Ágnes – DOBOZY Nóra Emőke – FÖRKÖLI Gábor et al. (szerk.): *Mű&Szerző*, (Arianna könyvek 4.) ELTE BTK, Budapest, 2012, 91.; MAURUS: Madzsar Imre (szerk.): Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris, in: SZENTPÉTERY Imre (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, II (I-II), Budapest 1937, 35.

¹¹ KLANICZAY Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok, in: FÜGEDI Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 15–16.

¹² Bednár – Poláková – Šimkovic i. m., 79–85.

¹³ JUDÁK, Viliam: Nitrianska katedrálna a Zoborské Listiny, in: VALEKOVÁ, Anna (szerk.): *Ranostredoveká sakrálna architektúra nitrianského kraja*, Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra, 2011, 28.

¹⁴ Archivum Episcopatus Nitriensis (AEN) c155 n2.

félköríves lezárású apszissal. Első nagyobb pusztulása II. Vince püspök (1255–1272) idejében, az 1272-es tűzvész miatt következett be, majd ezt 1273-ban egy újabb tüzeset követte. Részben ezért vált szükségessé egy nagyszabású, 14. századi újjáépítés, amelynek keretében új freskódíszítést is kapott a templom.

A székesegyház újjáépítése a 14. század első felében

A 14. század a magyar királyság történetének legfényesebb korszakai közé tartozik, amely az Anjouk uralomra lépésével a gazdaság és a kultúra felvirágzását hozta magával. Nyitra városa és székesegyháza számára azonban az új század elsőként csak pusztulást és harcokat hozott. Csák Máté a vele szembeszegülő nyitrai püspökön félelmetes bosszút állt. Miután III. János püspök (1302–1328) elmenekült a vidékről, a trencsényi oligarcha 1317-ben az egész várat és vele a székesegyházat kifosztotta, felégette és szinte teljes egészében a földre rontotta le.¹⁵ Elrabolta Szent Zoerard-András tiszta ezüsből készült, remekműű ereklyetartóját is a templomból, amiről később I. Károly dekrétuma is megemlékezik: *nitriensem Ecclesiam, sepulcrum dicti Zoerardi ex puro argento optime factum spolavit*.¹⁶ Kristó Gyula monográfiájában Nyitrát ugyan mint *gazdag püspöki székhelyet* említi, amely azonban az 1310-es évekből származó pápai tizedjegyzék szerint az egyik legszegényebb püspökség lehetett.¹⁷ A rend megszilárdítása csupán Csák Máté halála, 1321 után, János püspök visszatérével és hathatós királyi segítséggel kezdődhetett meg.¹⁸ Mivel azonban a főpap a rozgonyi csatáig (1312) – noha csak kényszerűségből –, de úgy tűnik, Csák Mátét szolgálta, később csak korlátozott mértékben részesült a király jóindulatában. Nyitra vármegye ispáni székét ugyan 1313. október 1-én Károly neki adományozta,¹⁹ mégsem kapta azt vissza Csák leverése után, és sosem kerülhetett át gazdagabb egyházmegye élére sem.

¹⁵ Nyitra földig rombolása kivételesen kegyetlen és alapos, noha nem egyedülálló példája volt az oligarchák egyházak elleni támadásainak. Csák Máté ezen kívül Esztergomot és Turócot is leromboltatta, megkárosította Garamszentbenedeket, Pannonhalmát és Kolost, az Ákosok Eger ellen támadtak, a Kőszegiek Vasvár, Pécs, Pannonhalma, Borsmonostor, Csázma, Zágráb, Veszprém, Bakonybél, Esztergom ellen törtek, Kán László elsősorban az erdélyi püspökséget zaklatta – csak hogy a legismertebb példákat említsük. KRISTÓ Gyula: *A feudális szétagyalódás Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 176–177.; PÓR Antal: *Trencsényi Csák Máté*, Franklin Társulat-Könyvnyomdája, Budapest, 1888, 151. jegyzet.

¹⁶ Corpus Juris Hungarici. Decretum Caroli I. Idézi SÓLYMOS Szilveszter: *Szent Zoerard-András és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996, 59. *A nyitrai egyházat, s az említett Zoerardus tiszta ezüsből, igen szépen elkészített koporsóját kirabolta.*

¹⁷ KRISTÓ Gyula: *Csák Máté*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 175.

¹⁸ REPOVSKÝ, Michal: *Kronika dejín Slovenska*, Typopress, Košice, 2010, 174.

¹⁹ BATTHÁNY Ignác: *Leges Ecclesiasticae regni Hungariae...*, III (I-III.), Claudiopoli, 1827, 149., az oklevél szövege kiadva: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* I. Ad edendum praeparavit Vincent Sedlák, Bratislavae, 1980, 485–486.

Hasonlóan járt a veszprémi és a győri püspök is, akiket a király hatalma megszilárdultával szintén fokozatosan és módszeresen igyekezett kiszorítani a világi hatalom gyakorlásából.²⁰ A romokban álló, kirabolt székesegyház újjáépítését a lengyel Piast dinasztiából származó Mieszko püspök (1328–1334) kezdte meg, aki Károly király első felesége, Mária és az esztergomi érsek, Boleszló fivére volt.²¹ Székét bátyja félhivatalos közbelépése eredményeként nyerte el, aki fogságba vetette a nyitrai káptalannak éppen a királyhoz induló képviselőit és arra kényszerítette őket, hogy jelölését elfogadják.²² A biztonság kedvéért a Szent Emmerám székesegyházat és a káptalant is elfoglalta csapataival. Az erőszakos akció ellenére Mieszko kitűnő püspököknek bizonyult. 1333-ban birtokokat adott el a székesegyház már megkezdett újjáépítés folytatásához.²³ Figyelemre méltó, hogy még veszprémi püspöki (1335–1344) kinevezése²⁴ után is támogatta és felügyelte a székesegyházban zajló munkálatokat. Ennek eredményeképpen jött létre a mai két külön hajóból, az alsó és felső templomból álló téregyüttes. A régi templomhajó északi falát lebontva a két templom közötti új hosszfalat attól délebbre építették fel. A két templomot egymástól jelentős szintkülönbség választja el, mint azt elnevezésük mutatja. Az alsó templom lezárásaként megtartották a késő-románkori apszist, az oldalfalakon pedig mindkét oldalon kilenc kanonoki ülőfülkét (13-14. kép) alakítottak ki. A félköríves apszist az alsó templom hajójának egy boltszakasznyi térrészeivel együtt még a 14. század folyamán másodlagos fallal választották le (15-17. kép). Mivel a hajónak az osztófaltól nyugatra eső, nagyobbik részét a barokk korban újraboltozták (18. kép), csupán a fal alá került konzol maradt meg az osztatlan hajó gótikus boltozatának emlékeként. Az újonnan felhúzott falat csupán egy magasan elhelyezett, kisméretű ablak törte át (19. kép), a régi szentély pedig egyedül a felső templom szentélye felől maradt megközelíthető.

Mieszko utóda, Vasvári Vid (1334–1347), az egykori minorita szerzetes és Károly Róbert udvari káplánja a milkói püspöki székből került az egyházmegye élére.²⁵ Az őt követő Vásári (Monoszlói) Miklós (1347–1350) nyitrai püspöksége idején, 1347-ben utazott I. (Nagy) Lajos király megbízásából Nápolyba tárgyalásokat folytatni, majd az általa vezetett

²⁰ HORVÁTH Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525)*, Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005, 13–20.

²¹ ENTZ Géza: A késői klasszikus gótika. Építészet, in: MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 között*, I (I–II), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 309.

²² SROKA, Stanisław: Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon, Boleszló esztergomi érsek (1321–1328), in: *Aetas* (1994) 95.

²³ MAROSI Ernő: Stílusrétegek, in: *Magyarországi művészet* i. m., 139.

²⁴ ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, I (I–II.), Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1996, 77.

²⁵ HÓMAN Bálint: A rendiség kialakulásának kora, in: HÓMAN Bálint – SZEKFÜ Gyula: *Magyar Történet*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928, II. 179.

hadsereg szabadította fel Durazzói Károly ellenében Aquila városát. A felső templom építése utódja, Fraknoi István idején fejeződött be, egy 1355-ös oklevél pedig már külön említi a két templomot: a régi Szent Emmerám titulusút, és az újat, amelyet Zoerard-András és Benedek tiszteletére szenteltek.²⁶

Az alsó templom építkezései a 14. század második felében

A század második feléből jóval kevesebb megbízható adattal rendelkezünk, olyannyira, hogy jóformán csak a püspökök nevét tudjuk felsorolni: Demjén László (1368–1372), Újhelyi Domonkos (1373–1384), Dömötör (1387–1388), Gergely (1388–1392), Hédervári Mihály (1393–1399), Péter (1399–1403). Közülük fennmaradt oklevél alapján egyedül Domonkos püspök nevéhez köthető építkezés, amelyre a következőkben bővebben is kitérek.

Úgy vélem, legbiztosabban az építészeti formák elemzésével tehetünk bizonyos következtetéseket az építkezések datálására. A freskót hordozó fal északi szélét megbontva festéstöredék és egy konzol került elő (20. kép), amelyről az alsó templom boltozati bordái indultak ki a barokk átboltozás előtt. Ebből arra következtethetünk, hogy ez a fal valamivel később épült, mint az alsó templom északi fala. Ez a felismerés felülírja mind a régebbi vélekedések, mind a legfrissebb régészeti ásatások eredményeit, amelyek az alsó templom elválasztását a román kori kápolnától a 16. századra datálták.²⁷ Ugyanilyen konzolok figyelhetők meg a megosztás után a szentélyhez csatolt, gótikus bordás keresztboltozattal boltozott szakaszban is (21. kép). Érdekesen kapcsolódik ez a térrész a román kori szentélyhez, amely diadalívének hevederívét éppen félbemetszi a vele párhuzamosan futó gótikus boltozat (22. kép). Az egykori román kori székesegyház szentélye nem áll ugyanis teljesen egy síkban a későbbi alsó templommal, hanem attól kissé északabbra, a felső templom felé is kinyúlva helyezkedik el. A falmegtartás gazdasági és praktikus okain túl fennállhatott valami más ok is, amelynek értelmében a régi templom szentélyének megtartásához ragaszkodtak – még az így keletkezett látványos aszimmetria fennállása árán is.

²⁶ Judák i. m., 35.

²⁷ BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal: Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí, in: VALEKOVÁ, Anna (szerk.): *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja, Zborník zo seminára a katalóg ku výstave*, Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra, 2011, 79.

Az alsó templom északi falszakaszának datálásával továbbá meghatározható a freskók készültének alsó időhatára is. A sokszögű, árkádokkal tagolt konzol legközelebbi analógiái a veszprémi székesegyház szentélyboltozatának bordatartó konzolai (23. kép), noha utóbbi esetben más kialakítást kapott a fedőlemez profilja.²⁸ A tűzvészek pusztította Szent Mihály székesegyház újjáépítése 1380 és 1400 között zajlott, ekkor kellett elkészülniük a szentély konzolainak is.²⁹ Ennek megfelelően az építkezés kezdeményezője Himfy Benedek (1379–1387), Maternus (1392–1395), illetve a Hontpázmány nembéli Dömötör püspök (1387–1391; 1395–1398) lehetett.³⁰ Szeretném felhívni rá a figyelmet, hogy ugyanez a Dömötör püspök 1385 és 1387 között nyitrai püspök volt, majd közvetlenül innen került Veszprémbe, de püspöki székét az erdélyire cserélte, majd végül visszacserélte és veszprémi főpapként halt meg 1398-ban. Nem tartom elképzelhetetlennek, hogy a nyitrai konzol volt előbb, Dömötör püspök pedig Nyitráról vitte magával az építőmestert Veszprémbe. Ezt támasztaná alá Tóth Sándor későbbi véleménye is, ami szerint a feltehetően keletnémet területeken kialakult konzolforma hozzánk cseh közvetítéssel kerülhetett a 14. század második felében, a Felvidék nyugati részén pedig különösen elterjedt, a Dunántúlon azonban egyedüli fennmaradt példája Veszprémbe volt.³¹

A leleszi premontrei monostor szentélyének 1360 után, feltehetően 1389-ben készült konzola (24. kép) szintén szoros kapcsolatot mutat a nyitrai és veszprémi faragványokkal.³² Hasonló formákkal találkozunk az 1370 és 1380 között épült zólyomi Szent Erzsébet plébániatemplom konzolai (25. kép) és a soproni Szent Mihály templom 14. század második feléből származó mellékszentélyeinek gyámköszörű féloszlopvégződéseinek esetében is. A Szent Erzsébet templom Dobroslava Menclová szerint 1382-re már fel kellett, hogy épüljön,³³ az épület konzolain kívül pedig bordaprofiljai is kapcsolatot mutatnak Nyitrával. Inkább a zólyomi faragványokra hasonlít a kolozsvári ferences kolostor konzola is. A Szent Emmerám bazilikáéhoz némileg hasonló formákat mutat továbbá az 1350 és 1370 között épült

²⁸ TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai, A Bakony Múzeum kőtárának ismertetése I., in: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963), 129.

²⁹ FÜLÖP András – SIMON Anna: A veszprémi Szent Mihály székesegyház, in: KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *Centenáriumi album a veszprémi székesegyház újjáépítésének százéves évfordulójára*, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár – Veszprémi Érseki Könyvtár, Veszprém, 2010, 14.

³⁰ *Ua.*

³¹ Tóth Sándor Bogyay Tamáshoz címzett levelét idézi SIMON Anna, in: *Ars Hungarica* (2012, megjelenés alatt), 9. jegyzet. *A székesegyház gótikus szentélyének konzolformájára dolgozatomban mindössze néhány felvidéki analógiát hoztam fel; azóta rájöttem, hogy ez a forma sokkal általánosabban el volt terjedve. Kialakulása keletnémet területeken történt (Magdeburg, Dóm, Erfurt, Predigerkirche stb) 1300 körül, hozzánk – valószínűleg erős cseh közvetítéssel – a XIV. sz. második felében jutott el. A Felvidéken – különösen a nyugati részen – erősen elterjedt, a Dunántúl belsejében azonban Veszprém mindmáig egyetlen példa.*

³² JÉKELY Zsombor: Lelesz, in: *Uő* – LÁNGI József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 154.

³³ MENCLOVÁ, Dobroslava: *Hrad Zvolen*, Tvar Výtvarné Nakladatel'stvo, Bratislava, 1954, 54.

marosszentkirályi volt pálos kolostortemplom és a nagyszebeni plébániatemplom konzola (26. kép) is.³⁴ Az előbb említett párhuzamokkal ellentétben a nyitrai konzolok megkülönböztető jegye a gyámkő alsó részét övező nyaktagszerű, vékony hengertag. Mindezek alapján az valószínűsíthető, hogy a nyitrai gótikus boltozat a 14. század második felében, közelebből 1350 és 1380 között épülhetett. Ez felel meg Entz Géza datálásának is, aki szerint – bővebben ki nem fejtve, milyen párhuzamok alapján – a közvetítő heveder a korai Zsigmond-korra utal. Ebből a nyitrai székesegyház újjáépítését egy 1378-as oklevélhez köti, amelyben Újhelyi Domonkos püspök 235 márkáért *egyháza szentélyének javítására és várának, valamint a benne lévő épületeknek átépítésére* eladta Biccset az odavaló Domonkos fia, Péternek.³⁵

Szeretném azonban felhívni a figyelmet néhány szembeszőkő logikai ellentmondásra. E konzolok készültének meghatározásával datálja a szakirodalom ugyanis az alsó templom megépültét is. Ennek északi oldalfala azonban közös a felső templomával és utóbbi építések már állnia kellett. A régi templomot ennek megfelelően már bizonyosan el kellett bontaniuk, hiszen a két új osztozott egykori területén, azonban lehetetlen, hogy ne lett volna meg a felső templom felépültekor már az alsó épülete is, hiszen a már idézett 1355-ös oklevél is két kész templomot említ. Ezek közül a *régebbi*, Szent Emmerámnak szentelt nem lehetett a Csák Máté előtt épített székesegyház, hiszen ekkorra már lebontották, így csak az alsó templomról lehet szó, amelynek lezárását ráadásul az egykori, valóban már a 11. században Szent Emmerám titulusú templom apszisa képezte. Az sem túl valószínű, hogy 1317-től a 14. század második feléig, sőt 1378-ig, azaz hatvan éven keresztül üresen, boltozatlanul állt volna, a román kori apszis pedig szintén a „szabad ég alatt”, nyugatról teljesen nyitottan. Egyetlen szóba jöhető elképzelés még, ha feltételezzük, hogy a 14. század második felében a székesegyházat újraboltozták, ez azonban szintén nem túl valószínű, és építését így is az 1300-as évek első felére kell helyeznünk. Mindezek tükrében elvetném az eddigi szakirodalomban elfogadott véleményt és az alsó templom felépültét a század első felére, 1330-1350 körüli időpontra datálnám, hiszen egy főpapi építkezés esetében a konzolforma a feltételezettnél már kissé korábban átkerülhetett magyar területekre. Az alsó templomot kettéosztó fal felhúzását azonban így jóval szélesebb időbeli keretek közé tehető, csak a 14. század második felét kijelölve. Még egy észrevételt azonban itt is tennék: a fal a kanonokok ülőfülkéinek helyét kettéosztja, ezzel pedig gyakorlatilag e sediliák funkciójának megszűnéséről tanúskodik. Ez szintén azt sejteti, hogy az alsó templom csupán ideiglenesen

³⁴ LÉSTYÁN Ferenc: *Megszentelt kövek, A középkori erdélyi püspökség templomai*, A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, Gyulafehérvár, 2000², online elérhető: <http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/>, mentés ideje: 2012. dec 2.

³⁵ ENTZ Géza: Főpapi építkezések, in: *Magyarországi művészet* i. m., 410–411.

nyert a gótikus újjáépítés során fontos szerepet, majd a felső megépítésével funkcióját annak adta át, és innentől fogva utóbbiban volt a főoltár is elhelyezve. Ezt mutatja említése is: Zoerard-Andrásnak és Benedeknek szentelve, akik eredetileg a régi templomban nyugodtak, ekkor azonban átvihették ereklyéiket a felsőbe. Régi funkciója elvesztésével ekkor húzhatták fel egyfajta szokatlan szentélyrekesztőként a falat, illetve a kultusz megváltozásával az alsó templomban ezután jöhetett létre a szent remeték egykori oltárának helyén egy Mária-oltár.

A falképek leírása

Az alsó templom keleti falának felső részén látható félköríves képmezőben két, arányaiban hasonló falfelületet elfoglaló jelenet kapott helyet. A freskó 380 cm magas, legnagyobb szélessége pedig 417 cm, jelenleg a padlószinttől 320 cm magasan látható. A háttér egységesen kék színű, a talaj pedig sötétzöld. Alatta díszítőfestés látható, amely különböző rétegekre oszlik (27. kép).

Díszítőfestés

A jelenetek között imapultra emlékeztető, szürke színű elválasztóelemként funkcionáló, gótikus architektúra látható, bal oldalán vörös növényi ornamentikából álló, hosszanti irányban sávszerűen futó díszítéssel (28. kép). A képmező szegélydísze fehér alapon fekete geometrikus sormintából áll, zöld színnel modellálva, és mindkét oldalán okkersárga és barna, vékony sáv keretezi.

A szegélydész alatt, jobb oldalt nyomokban került elő egy ettől elkülönülő, későbbi festékréteg, amely egy fiktív ablak, vagy festett panel keretezése lehetett. A kék színű négyzetes belső körül vörös alapon sárgával festett folyondármotívum látható és a sarokpontnál, illetve attól jobbra haladva egy-egy körbe foglalt virágdísz is feltűnik. Utóbbiak reliefszerű térhatását segíti a kör felső részének plasztikus árnyékoltsága. A festő a virágdíszek esetében ugyanazt a halvány okkerszínt használta, amely árnyalatú vékony tagozattal keretezte az egész szegélydíszt.

Lejjebb haladva, részben az előző takarásában előtűnik egy újabb, harmadik réteg, amely legalább három, pontosabban jelenleg meg nem határozható tagozatból felépülő, szürke színnel megfestett kőimitációt idéz.

Szűz Mária utolsó imája és megkoronázása

Bal oldalt, az előtérben az apostoloktól körülvett Szűz Mária térdel (29. kép). Előtte imazsámoly, amelyen nyitott könyv hever, két polcán pedig egy-egy kapcsos, vörös kötésű kötet látható. Mária imára kulcsolt kezeit a zsámoly tetején nyugtatja, félig a néző felé forduló testhelyzetben. Szőke hajának tincseit és lehunyt szemeit a festő erős, vöröses vonalakkal rajzolta meg. Glóriával keretezett fejét kissé előre hajtja. Fehér ruhája fölött vörös bélésű, kék köpenyt visel, amelynek redői felgyűrődve, darabosan omlanak alá a talajra. Máriától jobbra egy mintás, piros, fekete és vízzöld csíkos takaróval letakart ágy látható (30. kép). Előtte a Szent Szűz felé fordulva két apostol térdel. Közülük a közelebbinek vállig érő barna haja és hosszú szakálla van, arca profilból látható. Kezeit imára kulcsolja, vízzöld színű ruhája fölött finom redőkben a földre omló sárga köpenye alól mezítelen bal lábfeje látszik csak ki. Mögötte fehér ruhát és egészen sötétbarna palástot viselő társa takarásban látható, az ő arca fiatalabb, szakálla rövidebb és haja szőkésbarna árnyalatú, arcvonásai jóval finomabbak. Az ágy másik oldalán újabb három, immár a nézővel szembeforduló szakállas apostol áll (31. kép), akik közül csak a bal szélső alak a tetején kereszttel díszített tömzsi tiarát és sötétbarna alapon vörös mintás ruhát visel. Kezében nyitott könyvet tart, miközben Máriára tekint. Tőle jobbra hasonló színű ruhát és fölötte türkizkék palástot hordó, hosszú, barna szakállú és hajú apostol emeli imára kezeit. Bal karján átvetett, fehér bélésű köpenye rövid, egyenes redőket vet. A jobb szélső figura arca a legfinomabban modellált hármójuk közül, a festő ugyanilyen gonddal alakította ki hosszú, szőke tincseit és kétágú szakállát is. Majdnem teljesen szembefordul a nézővel, ám imára kulcsolt kezei oldalnézetből látszanak, vörösesbarna öltözete fölé övezett sárga palástja öblös redőket vet.

Mivel a freskó bal széle nem maradt fenn, így az imazsámoly ezen oldalán csak három apostol látható jelenleg (32. kép). A legelőrébb álló, szőke hajú, szakálltalan ifjú az erősen sérült falfelületen is jól kivehető, fölötte fehér ruhás és hosszú, barna szakállú alak emeli imára kezét. A tőlük balra álló apostolnak csupán rövid, szőkén göndörödő szakállú feje látható, mindhárman Máriára tekintenek. A Szűz fölött kék köpenyes, jobbájával áldást osztó,

bal kezében Mária lelkét tartó Krisztus jelenik meg (33. kép). A fej helyén a festékréteg szinte teljes mértékben megsemmisült, csupán kettős szakálla látszik belőle. Körülötte vörös, fekete és fehér színekkel megrajzolt apró alakok, akiket hat nagyobb, szőkésbarna hajú angyal vesz körbe. A két bal szélső, zöld és fehér ruhát viselő ugyan csak töredékesen maradt fenn, a három sárga ruhás angyalnak azonban jól látszanak a sárga és vörös színekkel megfestett szárnyaik is. Jobbról a középső angyalt eltakarva a Szentlélek fehér galambja érkezik, a hullámos felhőnyílásból kitekintő Atyaisten felől (34. kép). Ugyanígy hullám-alakú motívum jelenik meg jobb és bal oldalt is egy rövid részen a freskót keretező felső szegélydísz belső oldalán. Az Atya türkizkék ruhája fölött karján sűrű, egyenes redőkben gyűrődik fel narancssárga köpenye, amint jobb kezét áldásra emeli, lefelé tekintve Mária lelkére. Hosszú, kettős szakállát, barna haját és nemes vonású arcát a festő különös odafigyeléssel formálta meg.

A két, Mária életéből vett jelenet fölötti összekötő elem a freskó legfelső zónájában húzódó Veronika kendője-ábrázolás (35. kép). A két sávban hímzéssel díszített kendőt két szárnyas angyal emeli a magasba. Közülük a bal oldali türkizkék öltözetet visel, karjánál kilátszó sárga alsóruhával, a másik szintén ugyanilyet, csak fordított színösszeállításban, ruhaujjánál pedig hímzés is látható. A hatalmas, szemből láttatott Krisztus-arc alatti álló téglalap formátumú, valós ablakot is belefoglalták a festésarchitektúrába, mivel szélein sárga és vörös színnel festett keretezés veszi körbe.

A freskó jobb oldalát a grandiózus, hármasszertű, csúcsíves baldachin uralja, amelyben Mária és Krisztus ül (36. kép). Az elülső részén vékony oszloppal alátámasztott baldachin hátsó oldalát és alját sötétbarna alapon vörös mintás szőnyeg borítja. Lóhere mintás vimpergái szélén kúszólevél, tetején lapított keresztvirág látható, köztük egy-egy fiatoronnyal. Az itt is fehér ruhát és fölötté vörös bélésű kék köpenyt viselő, szőke hajú Mária kezeit mellén keresztbe teszi (37. kép). A nézővel szemben látható, Krisztus (38. kép) felé fordulva, aki lilomos, nyitott, női aranykoronát helyez a fejére. Ő maga is virágdíszes, noha kissé alacsonyabb aranykoronát visel, baljában pedig kapcsos, barna könyvet tart. Hosszú, fehér ruháját vállán átvett türkizkék bélésű, barnászöld palástja takarja, Mária apró cipőbe bújtatott lábai helyett pedig mindkét mezítelen lába kilóg öltözete alól. Mária jobbán hét angyal sorakozik fel a baldachin szélén. Közülük a nézőhöz legközelebb eső, fehér ruhás kezében pengetős hangszer, fejét balra hajtja és a néző felé tekint, míg társai imára kulcsolják kezüket és a Szent Szűz felé fordulnak (39. kép). Szőke hajuk befonva látható, vízzöld, fehér és sárga színű, bő ujjú ruhát viselnek. A baldachin másik oldalán szintén feltűnik, igaz, csak

töredékesen négy angyalfej és egy ötödik glóriája is, feltehetően itt is az előzőhöz hasonlóan sorakoztak az égi hírvivők.

Ikonográfia

A bal oldali jelenet Mária halálát, pontosabban megfogalmazva annak egyik ikonográfiai altípusát, Mária utolsó imáját ábrázolja.³⁶ A Szent Szűz életének egyes eseményei kevés helyen jelennek meg a Bibliában, életének erről az eseményéről is csupán apokrif források tanúskodnak. Mindennek ellenére Mária mennybemevétele a keresztények legrégebbi és legfontosabb Mária-ünnepe, amely feltehetően még az apostolok korára nyúlik vissza.³⁷

Ebben az esetben a Szent Szűz nem ágyban fekszik, hanem egy imapult előtt térdel az apostoloktól körbevéve. A Közép-Európában kialakult, késő középkori eredetű képtípus példái Csehország, Dél-Németország, Lengyelország, Magyarország és Szilézia területéről származnak. Legkorábbi fennmaradt példája az 1360 körül keletkezett Vyšehrádi vagy más néven Voraui Antiphonálé iniciáléja, amely a *De assumptione beate Marie virginis* kezdetű szöveg illusztrálására hivatott (40. kép).³⁸ Az ágy mellett térdelő Mária fölött a bizánci koimészisz-jelenetekhez hasonlóan megjelenik Krisztus alakja is, aki – ahogyan a nyitrai képen is – jobbát áldásosztásra emeli, baljában Mária lelkét tartja fehér ruhás gyermek formájában. Az 1380-as évek első feléből származó Opatovice Breviárium ábrázolása még közelebb áll a nyitrai kompozícióhoz: itt Mária előtt már az imapult is megjelenik, rajta nyitott könyvvel (41. kép). Az 1380-90 körül festett fromborki szárnyasoltár *Mária halála*-tábláján (42. kép) újabb közeli analógiát látunk: Péter tűnik ki hangsúlyosan apostoltársai közül, fején díszes mitrát és pápai ornátust visel. Mária utolsó imájának ábrázolása jelenik meg a budavári Nagyboldogasszony templom töredékesen ránk maradt délnyugati Mária-kapuján is (43. kép).³⁹

³⁶ TÖRÖK Gyöngyi: Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä, in: *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 19 (1973), 151–205.; GULDEN, Ernst: *Eva und Maria, Eine Atithese als Bildmotiv*, Hermann Böhlau Nachfolger, Graz–Köln, 1966, 327–328.

³⁷ BEDECS Péter: *Mária mennybemenetele teológiai, liturgikus és paraliturgikus szempontból* (Pasztorális füzetek 1.), Új Ember Kiadó, Budapest, 2001, 22.

³⁸ Török i. m., 151.

³⁹ BUZÁS Gergely: A budapesti Mátyás-templom középkori Mária-kapuja, in: *Archaeologia – Altum Castrum Online* (2012), 2–23.

Török Gyöngyi – a témában alapvető jelentőségű – tanulmánya szerint az ábrázolás eddig kizárólag könyvfestészeti és oltárművészeti emlékekből volt ismert, azonban úgy gondolom, ezt a jelenetet ábrázolja a szlovéniai Vrh nad Želimljami álló Szent Péter- és a muljavai Szűz Mária mennybevétele-plébániatemplom és freskói is (44-45. kép).⁴⁰ Mindkét ábrázolás a 15. század második felében készült és a nyitrai kompozícióhoz képest már egy fejlettebb ikonográfiai típust képvisel: a térdelő Szűz Máriát János apostol támogatja. A Vrh nad Želimljami templom mestere szobabelsőbe helyezte a jelenetet, az apostolokat pedig az ágy két oldalán osztotta el, a nézőtől távolabb eső részre állítva a nagyobb csoportjukat, amellyel a jelenet térbeli kiterjedését igyekezett hangsúlyozni. Krisztus a lélekkel itt is az égi szféra részeként, sugárkoszorúban jelenik meg. Nyitrán azonban, ahogyan az opatovicei és fromborki példák is, a Máriát fehér ruhás gyermek alakjában kezében tartó Megváltót angyalok csoportja keretezi. Az előző esetekben a szárnyas angyalok semmiféle megkülönböztetőjegyet nem kaptak azonban, ahogyan utóbbi esetben. Mit jelenthet a kisebb méretben ábrázolt angyalok vörös tónusa? A kilenc angyali kar közül a kerubok színe a vörös.⁴¹ Hasonló ábrázolás látható a kiétei (jelenleg evangélikus) plébániatemplom hajójának északi falszakaszán is (46-47. kép). Az említett falkép is arról tanúskodik, hogy a vörös kerubok általában más rendű angyalokkal párhuzamosan jelennek meg – leginkább kék színű szeráfokkal –, a magyarországi középkori művészetben viszont nem maradt fenn a nyitrai freskón kívül hasonló önálló szerepeltetésük. A trecento festészet különösen gyakran állította őket Mária és Krisztus alakja mellé őket, ahogyan Lorenzo Monaco által 1396-ban díszített, jelenleg Berlinben őrzött antiphonálé miniatúráján (48. kép) is látható. A közép-európai könyvfestészetben szintén megtalálhatóak az előbbinél még közelebbi – egész vörös testtel bíró, s nem csupán szárnyakból és fejből álló – analógiái, így a Korczeki Biblia *Genesis*-jelenete esetében az Atyaisten (49. kép) körül.⁴² Gyakran részét képezték a nyitrai kompozícióhoz hasonló funkcióban, Krisztus körül a mennyei szféra megnyílását jelképezve más *Mária halála*-ábrázolásoknak is, ahogyan az a Morgen-dptychon (1355-60) megfelelő jelenetén (50. kép) látható.⁴³

⁴⁰ VODNIK, Alenka: 163. Tod Mariens, in: HÖFLER, Janez (szerk.): *Gotik in Slowenien* (kiállítási katalógus, 1. Juni bis 1. Oktober 1995, Narodna galerija Ljubljana), Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana, 1995, 283.; HÖFLER, Janez: 132. Tod Mariens, in: *Uo.* 255–256.

⁴¹ GRAY, Nicolette: Engel, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Erster Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1968, 633.

⁴² SCHMIDT, Gerhard: Malerei bis 1450, Tafelmalerei – Wandmalerei – Buchmalerei, in: SWOBODA, Karl M. (szerk.): *Gotik in Böhmen*, Prestel-Verlag, München, 1969, 222., 20. kép.

⁴³ MATĚJČEK, Antonín: *Gotische Malerei in Böhmen, Tafelmalerei 1350–1450*, Verlagshaus Melantrich, Prag, 1939, 78–80.

Az Atyaisten és Krisztus alakja között megjelenik a falképen fehér galamb formájában a Szentlélek is, amely a Mária utolsó imája jeleneteknél általában csak akkor figyelhető meg, ha – mint ez esetben is – az Koronázással párosul.⁴⁴ Jelen kép az eddigi egyetlen ilyen típusba sorolható ábrázolás, ahol a teljes Szentháromság megjelenik. Krisztus és a Szentlélek mellett a megnyíló égben ugyanis az Atyaisten is feltűnik.

Mária halálának jelenetét a középkorban máskor is gyakran párosították Mária megkoronázásának jelenetével.⁴⁵ A bibliai források mellett már a legrégebbi Mária-legendák nagy hangsúlyt fektettek a koronázásra, de nem hiányzik a legnépszerűbb hagiográfiai gyűjteményekből, így Jacobus de Voragine (1230 k.–1298) *Legenda Aurea*jából sem.⁴⁶ A biblikus szöveg felolvasása rendkívül korán bekerült a liturgiába Mária mennybevételének ünnepén, augusztus 15-én.⁴⁷ Jelentősége abban áll, hogy kifejezi a Szent Szűz szinte egyenlő rangra emelését Krisztussal, a Mária halála jelenetekkel párosítva pedig a dicsőítést hivatott reprezentálni.⁴⁸ A nyitrai freskón Krisztus és Mária *synthronoi* foglalnak helyet, zenélő angyaloktól körbevéve (*Regina angelorum*). A muzsikáló angyalok elengedhetetlen résztvevői a középkorból fennmaradt Mária megkoronázása freskóinknak, még a 15. századi nemesludrovai és dobsinai falképeken (51-53. kép) is feltűnnek. Érdemes kiemelni azt is, hogy a 14. században gyakran állt egymás mellett Mária halálának és megkoronázásának jelenete, egymással egyetlen, összefüggő kompozíciót alkotva. Úgy tűnik, a *vita Mariae*-jelenetek közül csupán e kettő együttesének sikerült önálló létjogosultságot szereznie a krisztológiai sorozatoktól független kontextusban is.⁴⁹ Ennek egyik monumentális példája látható az 1330 utánra datálható lőcsei Szent László templom falképén (54. kép) is.⁵⁰ A siklósi, egykori Ágostonos-rendi templom szentélyének déli és nyugati falszakaszán szintén egymás mellett volt látható Mária megkoronázása és halála, ugyanúgy, ahogyan a gelencei plébániatemplomban (55. kép) is.⁵¹ A somorjai evangélikus templom szentélymennyezetének

⁴⁴ Török i. m., 193.

⁴⁵ MYSLIVEC, Josef: Tod Mariens, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Vierter Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1972, 335–336.

⁴⁶ Énekek éneke 4:8¹³ Veni electa mea et ponam in te thronum meum, veni coronaberis; Zsolt. 21:4¹⁴, 45:10¹⁵.

⁴⁷ BEUMER, J.: Die marianische Deutung des Hohen Liedes in der Frühscholastik, in: *Zeitschrift für Katholische Theologie* 1954, 414.; EIZINGER, Werner: *Das große Liturgie-Buch der Marienverehrung*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2011, 45–47.

⁴⁸ PRAMSTRAHLER, Marion: *Die Ikonographie der Marienkrönung im 15. und frühen 16. Jahrhundert in Südtiroler Flügelaltären. Eine Studie zur Rezeption Michael Pachters*, Diplomarbeit (Universität Wien, August 2008.), 12.

⁴⁹ Marosi i. m., 184.

⁵⁰ TOGNER, Milan: Nástenné malierstvo na Slovensku, štruktúra umeleckého druhu, technika, funkcia a obsah, in: *Gotika*, 135–136.

⁵¹ JÉKELY Zsombor: *Art and Patronage in Medieval Hungary, The Frescoes of the Augustinian Church at Siklós*, doktori disszertáció, Yale University, 2003, 137.

1340-es években keletkezett freskóin (56. kép) szintén e két jelenet kapott helyet, amelyek kiegészülnek az Angyali üdvözléssel is.⁵²

A két jelenet fölött egy angyalok által lebegtetett Veronika kendője ível át. A Vera ikon-ábrázolások a 13. századtól kezdtek egyre elterjedtebbé válni a nyugati művészetben, miután a Rómában őrzött ereklyét III. Ince pápa (1198–1216) 1207-ben közszemlére tette egy körmenet során a Szent Péter székesegyház és a Santo Spirito kórház között, amelyet később évente megismételtek.⁵³ 1297-ben VIII. Bonifác pápa (1294–1303) – az 1300-ban esedékes Szentév előkészítéseként – a kendőt a Szent Péter székesegyházba helyezte át, amelynek egyik legnépszerűbb ereklyéjévé vált. A nyitrai freskón látható a kendő szélén két díszítő sáv is, mintegy Veronika kézi szövésének jelzéseként. Ugyanilyen típusú kendő látható a karaszközi és magyarfenesi plébániatemplomok freskóin is (57-58. kép).

Stíluskritikai észrevételek

A festményen nem olvasható semmilyen felirat, amely datálná, vagy meghatározna alkotója nevét. Stíluskritikai alapon – amint azt majd a következőkben alátámasztani igyekszem – a falkép készültét a 14. század második felére datálom. Az előzőekben ismertetett építészeti és ikonográfiai megfontolások szintén ezen állítás helyességét sugallják.

A részletformákat tekintve könnyen észrevehető, hogy az egységes kompozíción belül több kéz munkája is felfedezhető. A fejek megfestésénél legalább két vezető mester stílusa elkülöníthető: Mária kettős szemhéjú, igen plasztikusan modellált, kissé robosztus vonásai ellentétben állnak az Atyaisten finom, inkább vonalas stílusú arcával, ahol a szemek alá sincs alsó szemhéj festve. Az előbbi mester kezétől származhatott mindkét Szűz Mária, az apostolok, a zenélő angyalok és a koronázás Krisztusa, az utóbbiétól pedig az Atyaisten, az *assumptio* angyalai közül a balra lévők és a felső kettő, valamint akik a Veronika kendőt tartják. Jobb megoldás híján az előbbit következetesen első, az utóbbit pedig második mesternek fogom nevezni tanulmányomban. A kezeknél és a lábaknál szintén apróbb eltérések tapasztalhatóak: szinte minden esetben köröm nélküli ujjak láthatók, kivéve az Atyaisten és a Veronika kendőjét tartó angyalok esetében, a lábaknál pedig az elől, sárga köpenyben térdelő apostolnál. A Nyitrán működő műhely stílusingadozásai ellenére is jól

⁵² Togner i. m., 128.

⁵³ KURYLUK, Ewa: *Veronica and Her Cloth, History, Symbolism, and Structure of a "True" Image*, Basil Blackwell Inc., Cambridge, 1991, 114.

beilleszthető a 14. századi felvidéki freskófestészet italianizáló törekvéseibe. Nem gondolom eléggé megalapozottnak Jozef Medvecký véleményét, aki egyértelműen itáliai, Sienából vagy Firenzéből származó mester alkotásának gondolja a falképeket.⁵⁴ Valóban tagadhatatlan egyes részletformák, így az apostolok okkersárga köpenyének plasztikus modellálásának, vagy arctípusaik kapcsolatra az itáliai művészettel. Nem gondolom elvetendő ötletnek azt sem, hogy a nyitrai mester esetleg egy toszkán mester műhelyében is megfordulhatott tanulóévei alatt. Lehetett azonban ez a kapcsolat áttételes is: éppen a freskó Péter apostola által képviselt, jellegzetesen itáliai eredetű fejtípus közép-európai recepcióját mutatja be Gerhard Schmidt egy 1360 körüli, prágai Szent Péter freskó (59. kép) esetében.⁵⁵ A sienai Jeromos-ábrázoláshoz (60. kép) hasonlóan Nyitra (61. kép) esetében is göndörödő tincsekből összeálló szakáll és dinamikus redőkezelés látható, a felületkezelés és a kevésbé plasztikus megformáltság azonban eltérő karaktereket eredményez. Mindemellett a falkép az elsősorban az itáliai trecentóra jellemző *fresco buono* technikával készült.⁵⁶ A kifejezetten vastag ariccio rétegre egy 3-5 mm vastag intonaco került, az erre kerülő pigmenteket pedig mész helyett csupán vízzel keverték.⁵⁷ Szintén az itt használt technika magas kvalitását jelzi, hogy a falkép fölülről lefelé haladva készült – nehogy lecsöpögjön a festék a már kész szakaszokra –, amelyre eddig a felvidéki munkák közül csupán a rákosi és pelsőci falképek (62-63. kép) szolgáltak például.⁵⁸

Nyitra közvetlen közelében fekvő települések templomainak freskódíszje nem maradt fenn, amely nagyban nehezíti a megfelelő analógiák felkutatását. Bizonyos részletformák azonban mégis a felvidéki, illetve magyarországi freskófestészettel rokonítják. A porubai Szent Miklós templom 15. századi freskóin hasonló oszlopok választják el a szentek képeit, mint amilyenek a nyitrai falképen a baldachint tartják, noha utóbbiak jóval kecsesebb, légiesebb megformálásúak, mélyebben gyökereznek a gótika művészetében (64-65. kép). A 14-15. század fordulóján szintén több helyen megfigyelhető hasonló hullámos felhő-motívum, mint amilyen Nyitrán keretezi az Atyaistent (66. kép), illetve az angyalok mellett, a freskó szélén is feltűnik. Egyben kapcsolatot mutat a közép-európai, elsősorban csehországi könyvfestészettel, ahol gyakran látunk hasonló megoldást, így a Košátkyból származó *Mária halála* táblakép Krisztus alakján túl Konrad von Vechta Bibliájának egyik lapjának Atyaistene

⁵⁴ Medvecký, Jozef: Smrť a Korunovanie... i. m., 6.

⁵⁵ SCHMIDT, Gerhard: Malerei bis 1450, Tafelmalerei – Wandmalerei – Buchmalerei, in: SWOBODA, Karl M. (szerk.): *Gotik in Böhmen, Geschichte, Gesellschaftsgeschichte, Architektur, Plastik und Malerei*, Prestel Verlag, München, 1969, 201.

⁵⁶ BÓNA István: Falképtechnikák, in: KOVÁCS Petronella (szerk.): *Isis* (Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 5.), Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2006, 11, 27.

⁵⁷ Vladimír Plekanec főrestaurátor szóbeli közlése alapján, 2012. október. 4.

⁵⁸ PROKOPP Mária: *Középkori freskók Gömörben*, Méry Ratio, Somorja, 2002, 21–30.

szintén ilyen keretben jelenik meg (67-69. kép). Ugyanilyen hullámvonal-motívum azonban több helyen előfordul a magyarországi művészet, sőt elsősorban a freskófestészet terén. A Lackfiak által 1376-ban alapított csáktornyai (Szentilona) pálos templomot az 1380-as években festették ki, amelynek egyedül az átboltozott szentélye maradt fenn, az oldalfalak freskóinál – amelyek között szintén szerepel egy Mária megkoronázása jelenet is – pedig hasonló hullámalakú szegélydísz (70. kép) figyelhető meg. Megjegyzendő, hogy a csáktornyai mester stílusa egyébként szintén szoros párhuzamot mutat az – elsősorban Vitale da Bologna művészetén alapuló – itáliai művészettel.⁵⁹ A vizsolyi református templom rendkívül töredékesen fennmaradt, feltehetően egy 15. század eleji, egykori *Noli me tangere*-jelenetét is hasonló minta keretezi (71. kép).⁶⁰ A felvidéken pedig kiemelten gyakran találkozunk hullámvonalat vető felhők közül kiemelkedő Atyaistennel, ahogyan Pónik, Samorin (72-73. kép) és Csetnek esetében.⁶¹ Megjegyzendő, hogy más jelenetek esetén sem szokatlan a motívum, ahogyan a cserényi templom angyali üdvözlés freskóján.⁶²

A Gömör megyei karaszkói plébániatemplom hajójának Szent László ciklusán hasonló szem- és arcformák figyelhetőek meg, mint az első mester esetében. Szembetűnő az egyezés a csatajelenet egyik katonája (74. kép) és Péter apostol között, de az arcon túl a kettős szakállforma is hasonlít Szent László és a nyitrai koronázás Krisztusát tekintve. Mindkét esetben erős itáliai hatás érezhető a drapériakezelésen és a plasztikus modellálás esetében is.⁶³ Rákoson is hasonló, bár kevésbé miniatűr arcok figyelhetőek meg a második nyitrai mesteréhez.⁶⁴ Az imént említett példák azonban csupán azt mutatják, hogy noha érvényesült italianizálásra törekvés, mégis helyi és nem itáliai mester dolgozhatott a nyitrai székesegyházban.

⁵⁹ JÉKELY Zsombor: A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja, in: *Sigismundus rex et imperator, Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437* (Kiállítási katalógus, Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18.), szerk. TAKÁCS Imre, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2006, 308.

⁶⁰ JÉKELY Zsombor: Vizsoly, in: *Uő* – LÁNGI József: *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 425.

⁶¹ VESELOVSKÝ, Ondrej Gorazd: *Kostol svätého Františka Serafínskeho v Ponikách a jeho nástenná mal'ba* (Diplomá práca), Rímskokatolícka Cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, 2008, 41.; PROKOPP Mária: (SIMON Ágnes ford.): *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe Particularly Hungary*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983, 148–149.

⁶² DVOŘÁKOVÁ, Vlasta: Čerín, in: DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel: *Středověká nástenná malba na Slovensku*, Vydal Odeon, Praha, 1978, 83. (82–86)

⁶³ GLOCKOVÁ, Barbora: Ars nova, Taliansky orientovaný nástenný maliarstvo 14. storočia, in: BURAN, Dušan (szerk.): *Gotika, Slovenská národná galéria*, Bratislava, 2003, 142.

⁶⁴ HAVIAR, Tomáš – PLEKANEC, Vladimír: *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej mal'be*, Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 2010, 48.; TOGNER, Milan: *Stredoveká nástenná mal'ba v Gemeri*, Tatran, Bratislava, 1989, 146.

Szűz Mária tisztelete a 14. században Nyitrán

Rorate caeli

Nyitrán már Kálmán király idejében társaskáptalan működött, amelynek története elválaszthatatlan a székesegyházétól.⁶⁵ Ez jelen oltár szempontjából pedig hatványozottan igaz. Egy határjárási oklevél 1382. július 15-ről említ egy bizonyos Domonkos kanonokot, aki a Boldogságos Szűz oltárának igazgatója (*virum dominum Dominicum rectorem are beate virginis chori nostri presbiterium*).⁶⁶ Nem ismert az oltár alapításának pontos dátuma, amelyet Vagner József a nyitrai székesegyház legkorábbi oltárjavadalmaként említ.⁶⁷ Ő hívja fel a figyelmet továbbá két 16. századi oklevélre, amelyek az oltár funkciójáról nyújtanak tájékoztatást.⁶⁸ Igazgatója ugyanis mindig az éneklőkanonok (*canonicus cantor*) volt, akinek az adventi időszakban a hajnali misét kellett naponta megtartania. Tudomásunk van róla, hogy 1538-ban Pál, 1548-ban pedig Miklós volt az oltár igazgatója.⁶⁹ A szokás csupán a 17. században szűnt meg, amikor az alapítvány a votív alapítvánnyal egyesítve lett és ettől fogva a kanonokok – a prépost kivételével – sorrendben végezték a hajnali miséket. Utóbbi volt egyébként is a szokványosabb gyakorlat, a középkori zágrábi kanonokok szintén egyszerűen sorrendben, egymást követve tartották a roratékat.⁷⁰

Noha csak az említett két kora újkori oklevél támasztja alá, azonban az adventi hajnali misék funkciója és liturgiája megerősíti azon feltételezésemet, hogy már a 14. században is ez lehetett az oltár funkciója. Ezek az ún. *rorate* misék ugyanis a Szent Szűz tiszteletére szóltak, akinek méhében a Megváltó megfogant. Elnevezésüket a latin nyelvű középkori mise *introitus*ának kezdőszaváról kapták. Ezt énekelte a kórus, amikor a pap a kápolnába lépett (*introire* lat. belépni), majd azután ő is felolvasta a szöveget az oltárnál állva.⁷¹ A vers Izaiás próféta jövendölésén alapul, amelyet hagyományosan Mária szeplőtelen fogantatására vonatkoztattak. A votív mise lényege egyfajta könyörgés volt a világ világosságának

⁶⁵ Feltehetően a nyitrai püspökség jogelődje ez a káptalan volt, és már valamikor a 11. század második felében is fennállt. Vö. THOROCZKAY Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szöveg-hagyományáról), in: Uő: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009, 104–105.

⁶⁶ GERESI Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, Első kötet, Kiadja gróf Károlyi Tibor, Budapest, 1882, 383.

⁶⁷ VAGNER József: *A nyitrai székes-káptalan történetéhez*, Nyitra, Huszár István Könyvnyomdája, 1896, 26–27.

⁶⁸ Uo. 27.

⁶⁹ Ua.

⁷⁰ MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Műszaki Kiadó, Budapest, 2007² (1971), 74.

⁷¹ GOODCHILD, Mary Antonine: *Gregorian Chant for Church and School*, Ginn and Company, Boston, 1944, 84.

eljövetelért, amit szimbolikusan kifejezett a hajnali időpont is. Amikor a mise kezdetét vette még sötét volt, a templomban csupán gyertyák égtek, és gyertyákat tartottak maguk elé a kanonokok is, majd – az egyébként kifejezetten hosszú, több mint egy órán át tartó – mise végeztével éppen megvirradt és elárasztotta a templomot a napfény. A freskót hordozó falszakaszon vágott kis ablak így gyakorlati funkciót is betöltött azon túl, hogy általánosságban az Isteni világosságot jelképezte. Lehetett azonban ezen kívül más, ma már pontosan nem rekonstruálható szerepe is. A középkorban még nem volt ajtóval összekötve az alsó templom a románkori apszissal, így a kis ablak biztosította a köztük fennálló szakrális és materiális kapcsolatot. A freskón éppen alatta látható egy szószék – illetve arra igencsak hasonlító elválasztóelem –, nem teljesen elvetendő az ötlet, hogy innen Mária-prédikációkat is lehetett tartani. A *rorate* miséknél hangsúlyozni kell a misztériumjáték-szerű hatások és a szakrális tér kihasználásának igényét is. A román-kori térrészben felhangzó ének áthallatszódhadt a templomhajóba is. Ráadásul mindez megfelelné annak is, miért nincs szobabelsőben, hanem inkább a kék eget megjelenítő háttér mögött ábrázolva a két jelenet. A mennybolt kiemelt szimbolikus jelentőséggel bír ugyanis a *rorate* misék esetében, hiszen kezdő sorai éppen az eget szólítják meg. Így pedig ezen az ablakrésen maga az énekszó, vagy legalábbis a fény harmatozhatott az ott összegyűlt hívekre az égi misztérium materializálódása révén!

A középkori devocionális Mária-misék a *Sanctorale* – azaz a szentek és szent események meghatározott dátum szerinti ünnepeinek – és a *Temporale* – az Úr ünnepei – ünnepeinek egyaránt részét képezték.⁷² A fogadalmi Mária-misék jórészt az adventi, illetve a húsvéti időszakra estek, Nyitrán az előbbi esetről beszélhetünk.⁷³ Ezeket, így a roratét is teljesen szabályos misének tekintették – részét képezte szentáldozás is –, jóllehet nem a főoltár előtt végezték.⁷⁴ A tömjén használat, a gyertyafény és az énekek egy rendkívül ünnepélyes miseliturgiát eredményeztek, amelyet csupán a karácsony szárnyalhatott túl emelkedettségében.⁷⁵ Ugyan hagyományőrző *rorate* miséket egyes templomokban még ma is tartanak, már csak igen ritka esetekben követik az eredeti tradíciókat (75. kép).

A kanonokok fokozott szerepét mutatja az alsó templom kutlikus életében, hogy hajójának északi és déli falába voltak ágyazva ülőfülkéik, noha ezeket később az osztófal

⁷² ROTHENBERG, David J.: *The Flower of Paradise, Marian Devotion and Secular Song in Medieval and Renaissance Music*, Oxford University Press, Oxford, 2011, 17.

⁷³ Uo. 18.

⁷⁴ HUGHES, Andrew: *Medieval Manuscripts for Mass and Office, A Guide to Their Organization and Terminology*, University of Toronto Press, Toronto, 1995³ (1982), 157.

⁷⁵ FUCHS, Guido: *Rorate, Neue Modelle für Gottesdienste im Advent*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2010, 11.

építésével megcsonkították. Az összesen tizenhármas csúcsíves lezárási fülke egyben az eddigi vélekedések felülvizsgálatára is indít a kanonokok számával kapcsolatban. A közkeletűen elfogadott vélemény Forgách Ferenc püspök vélekedésén alapul, miszerint a kanonokok száma a kezdetek óta az apostolok tizenkettes számával egyenlő volt.⁷⁶ A pápai tizedjegyzék alapján azonban a 14. században 15 ott lakó (*residentes*), és 5 külső tagot számláltak, a tizenhármas ülőfülke pedig szintén azt bizonyítja, hogy tizenkettőnél biztosan többen voltak.⁷⁷ Helyzetüket jól jelzi, hogy a 14. században számos kanonokot a pápa nevezett ki. A négy oszlopos kanonok közül az éneklőkanonok, a harmadik legfontosabb tisztséget viselő feladata elsősorban az ének oktatása volt a káptalani iskolákban, e mellett azonban egyéb devotióális feladatokat is ellátott, ahogyan jelen esetben a *orate* misék elvégzését. A 16. századi oklevelek egyben azt is bizonyítják, hogy ekkor még biztosan Mária-oltár állt itt.

A halberstadti dóm Mária-kápolnája és a Westminster apátság Boldogasszony-kápolnája esetén szintén hasonló *orate*-szertartásokkal találkozunk a 14. században.⁷⁸ Feljegyzésekből arról is értesülünk, hogy az antifónákat a kápolna legfőbb Mária-ábrázolása előtt állva énekelték.⁷⁹

„Zobri csudálatos Boldogasszony képe Magyar országban”

Bővebb korabeli írásos források híján fel kell használnunk egyes segédtudományokat – elsősorban a néprajz és szfragisztika eredményeit –, amelyek a nyitrai székesegyház Mária-oltárára vonatkozhatnak. Úgy gondolom, ezek segítségével megindokolható az is, miért éppen Szűz Máriának szentelték az oltárt és így egyben az, miért éppen az ő életének jeleneteit ábrázoló freskók díszítik a falszakaszt. Mindez összefügghet ugyanis azzal a ténnyel, hogy ide temették el a két szentté avatott zóborhegyi remetét, Zoerard-Andrást és Benedeket.

Vasvári Vid nyitrai püspök 1341-es pecsétjén a püspök és a két zóborhegyi szent remete: Zoerard-András és Benedek fölött Szűz Mária jelenik meg, karjában a gyermek Jézussal, kezében egy szál virágot tartva (76. kép).⁸⁰ Tudomásom szerint eddig még senki nem próbálta kontextusba helyezni, miért éppen jelen szentek kerültek a püspök mellé a

⁷⁶ Vagner i. m., 1.

⁷⁷ FRANKÓI Vilmos (szerk.): *Monumenta Vaticana, Historiam Regni Hungariae Illustrantia*, Ser 1., I (I–IV), Kiadta Frankói Vilmos, Budapest, 1884, 225.

⁷⁸ FITZ, Eva: *Die mittelalterlichen Glasmalereien im Halberstädter Dom*, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 2003, 81.; BOWERS, Roger: The Musician Liturgy of the Lady Chapels of the Monastery Church, c. 1235–1540, in: MORTIMER, Richard – TATTON-BROWN, Tim (szerk.): *Westminster Abbey, The Lady Chapel of Henry VII*, The Boydell Press, Woodbridge, 2003, 33–34.

⁷⁹ Uo. 35.

⁸⁰ JUDÁK, Vilám: *Svätý Svorad, Patrón mesta Nitra*, Kňazský seminár sv. Gorazda, Nitra, 1999, 55., 154.

pecsétre. Mária – ráadásul igen hangsúlyos helyzetben való – szerepeltetése azonban azt jelzi, hogy ekkor már bizonyosan kiemelten tisztelték Szűz Máriát a nyitrai székesegyházban. Nem igen született még átfogó elemzés zoborhegyi Szent Benedek ikonográfiájáról sem, akit leggyakrabban egy Mária szobor előtt imádkozva ábrázolnak. Hagyományos attribútumai között ezt különös módon nem szokták jelezni.⁸¹ Így jelenik meg Hevenes Gábor 1692-ben megjelentetett *Régi magyar szentség* című hagiográfiai gyűjteményének metszetén (77. kép), a kassai Szent Rozália-kápolna festett sekrestyeajtóján (78. kép), illetve két 18. századi, a zoborhegyi kamalduli kolostorból származó cibórium zománcdíszen (79-80. kép) is többek között.⁸² A lehetséges magyarázatot a későbbi néphagyományban fedezhetjük fel, amely a nyitrai remeték, különösen Benedek kiemelt Mária-tiszteletére vonatkozik. Sólomos Szilveszter hivatkozik *Esztorás Pál* [Esterházy Pál] írására hivatkozott, amelyet azonban frappáns szövege miatt én is közlésre méltónak vélek:

Zobri csudálatos Boldogasszony képe Magyar országban

*Volt Szent István Király idejében, az Kilencz száz kilenczven nyólczadik Esztendőben egy igen jámbor Isten félő Remete, ki Zoerardusnak neveztetett; Ezen Szent Remete lakott az Nitrán följölly lévő Zobor hegyében, az holott a Boldogságos Szűz képe előtt, mely nála volt, gyakran imádkozván, igen szent életet viselt, sok csudákkal is tündöklött hólta után is. Azon helyen pedig az hol Szent Zoerardus lakott, annak utána Klastrom épéttetett a Cartusianus barátoknak, az hol is az Bóldogságos Szűz sokáig tiszteltetett, miglen Bocskai háborújakor az eretnység a klastromot éppen semmivé tette; most pedig újjobban Jáklin Balás Nitrai Püspök, és Magyar Cancellarius által fölépéttetett az Camaldulensis Barátoknak, az holott megint tiszteltetik a Bóldogságos Szűz, és a régi aétatosság is előbbeni állapottyára hozattatik.*⁸³

A történetet Balogh Ágoston is felidézte a Magyarok Királynőjéről szóló munkájában.⁸⁴ A kis Szűz Mária szobor *később híres csodatévő szoborrá lett* – említi Pámer László.⁸⁵ Azt nem tudni, hogy ha létezett is a szobor, hová került Benedek halála után. Szóba jöhet többek közt a zoborhegyi Szent Ipoly bencés kolostor, amelynek szerzetese volt egykoron, a szkalkai bencés apátság, ahol remetebáránya állt (vagy maga a barlang, amely

⁸¹ FRIEDERIKE: Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Achter Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1976, 641. h.

⁸² [HEVENESI, Gabriel]: *Ungaricae Sanctitatis Indicia...*, Tyrnaviae, 1692.

⁸³ Hivatkozását pontosan meg nem nevezve idézi Sólomos i. m., 139. Eredeti forrás: ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek röviden fölvetett eredeti...*, Nagyszombat, 1690, 118.

⁸⁴ BALOGH, Augustus Florianus de Nemcsicz: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum*, Typ. Lyc. Archi-Episc., Agriae, 1872, 37.

⁸⁵ PÁMER László: A remeteélet az egyházban, különösen hazánk földjén, in: *Katolikus Szemle* 23 (1909), 808.

fontos kultuszhellyé vált), az ún. Kis Szkalka templom, de nem éppen utolsósorban a nyitrai Szent Emmerám-székesegyház. A Kis Szkalka templom Benedek mártíromságának a helyén épült, ahol a Mór-féle legenda szerint a rablók a Vág partján megölték, majd a folyóba vetették. Figyelemre méltó, hogy a kezdetben Benedek patrocíniumát viselő templomot később Szent Dorottyanak, majd gróf Thurzó György a Nagyboldogasszony tiszteletére szenteltette fel.⁸⁶ A Szent Emmerám-székesegyház alsó templomában a Mária kultusz tovább élt a votív misék megszűnése után is. Ezt bizonyítja az eredetileg az alsó templom mellett álló sekrestyében legkésőbb a 17. században felfüggesztett ún. *Nyitrai Madonna* fémmezzete is (81. kép).⁸⁷ A kompozíciójában Lorenzo di Credi munkáján alapuló, kora 16. századi itáliai ötvösmunka a gyermeket szoptató Szűz Máriát ábrázolja.⁸⁸

Valamilyen kegyszobor, vagy Mária-oltárkép létezését már a 14. században feltételeznünk kell Nyitrán. A festmények 320 cm magasan a földtől láthatóak, az eredeti padlószint pedig még 90 cm-el alacsonyabban feküdt, valamilyen oltárkép, vagy retabulum létezése valószínű a korban. Ugyan reneszánsz kötöredékek is előkerültek a legújabb régészeti feltárás során (82-83. kép), amelyekről a restaurátorok azt feltételezik, hogy egykor a Nemzeti Galériában őrzött Krisztus búcsúja Máriától reliefhez tartozhattak, ezek azonban sem léptékük sem stílusuk alapján nem valószínű, hogy összetartozhattak volna.⁸⁹

Krisztus levételének levétele

Szelepcsényi György oltárát már Éber László az alsótemplom *legfőbb díszeként* említette.⁹⁰ Ez egészen addig nem is volt kérdéses, amíg az előzőekben bemutatott egyedülállóan jó állapotban fennmaradt, nagyméretű, és kvalitásában is jelentős freskók

⁸⁶ JUDÁK, Viliam: *Z múdrosti našich otcov, Sv. Beňadik a Skalka*, Biskupský úrad, Nitra, 2012, 94.

⁸⁷ ÉBER László: Régi olasz rézmetszet a nyitrai székesegyházban, in: *Archaeológiai Értesítő* 31 (1911), 385. Nyilván rá vonatkozik Wurum Józse, Nyitra egykori püspökének (1826–38.) rövid és nem egészen szabatos leírása, 1835-ben – a szerző neve nélkül – megjelent művében. Pálffy Tamás püspök (1670–79.) ajándékai sorában, melyekkel székesegyházát díszítette, Wurum erről is megemlékszik: „... Insuper imaginem B. M. V. ex lamella argentea in lista argento obducta, aureis cziradis vestita, cum Scuto gentilito et inscriptione: Th. Pálffy epp. Nitr. 1676.” (...) Pálffy püspök címere és fölrata, valamint a „czirádák” hiányzanak róla, tehát 1835 óta tűntek el.

⁸⁸ GEREVICH Tibor: A nyitrai madonna, in: *Archeológiai Értesítő* 1912 (32), 6–19.

⁸⁹ TÖRÖK Gyöngyi: Abschied Christi von seiner Mutter, Ein Relief aus Neutra, in: *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* (1978), 219–232.

⁹⁰ ÉBER László: Szelepcsényi György oltára a nyitrai székesegyházban, in: *Archaeológiai Értesítő* 38 (1918), 57.

felfedezésre nem kerültek. Jelen dolgozat lezárásáig nem született végleges döntés, vajon a barokk oltár kerül-e majd vissza a falra, vagy inkább a freskók maradnak nyílt színen?

A megoldásra számos különböző elképzelés született. Míg a Szlovák Kulturális Örökségvédelmi Hivatal és Jozef Medvecký művészettörténész a Szelepcsényi-oltár visszahelyezése mellett foglaltak állást – a freskók lemeszelése árán is, Viliam Judák, a nyitrai püspök a falképek megtartását és kiállítását pártolná.⁹¹ Felvetődött az is, hogy csupán egy másolatot állítsanak majd ki a nagyközönség számára, vagy ha vissza is kerülne a barokk oltár, a freskót leválasszák és a válaszfal szentély felőli oldalára helyezték. A falképek leválasztásával, vagy lemeszelésével azonban mindenképpen kár érné mind eszmei, mind fizikai létüket. Úgy gondolom, könnyebb lenne egy már egyébként is darabjaira szedett kőoltár áthelyezése – esetleg az alsó templom nyugati végére –, mintsem a freskók eltávolítása a falról. Szelepcsényi oltára mindazonáltal kétségtelenül a székesegyház egyik legmagasabb művészi értékű kincse. Eredeti formájában ráadásul jóval intenzívebben érvényesült kapcsolata az alsó templom szakrális közegével is, mivel oldalán a jelenleg látható, egy másik oltárról ide került, más léptéket követő Anna és Joachim helyett Zoerard-András és Benedek ezüstből készült szobrai kaptak helyet. Felirata azonban még jelenleg is hirdeti az ide temetett zoborhegyi remeték a barokkban is továbbélő kultuszát: *Deo pro peccatoribus mortuo et sanctis eius Zoerardo et Benedicto*.⁹²

Összegzőképpen szeretnék rámutatni, hogy mennyire fontos szerepet kapott a Mária-kultusz a nyitrai székesegyházban, amely a Regnum Marianum eszményét tekintve hazánkban ugyan nem kivételes, de figyelemre méltó, ha arra gondolunk, hogy éppen a székesegyházban eltemetett szent remeték sírja fölött bontakozott ki. Ha meg is változott az oltár alapítványa és funkciója, eszmei kapcsolat és ezzel egyfajta folytonosság⁹³ mutatható ki a Szent Emmerám alsó templomának szakrális térhasználatában.

⁹¹ Viliam Judák szóbeli közlése alapján, 2012. november 29.

⁹² *Istennek, aki meghalt a bűnösökért és szentjeinek, Zoerardnak és Benedeknek.*

⁹³ FASSLE, Margot Elsbeth: *Gothic Song, Victorine Sequences and Augustinian Reform in Twelfth-Century Paris*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, 6.

Bibliográfia

Felhasznált források

Archivum Episcopatus Nitriensis (AEN) c155 n2.

BALOGH, Augustus Florianus de Nemcsicz: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum*, Typ. Lyc. Archi-Episc., Agriae, 1872.

ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon lévő csudálatos Boldogságos Szűz Képeinek röviden fölvelt eredeti...*, Nagyszombat, 1690.

FRAKNÓI Vilmos (szerk.): *Monumenta Vaticana, Historiam Regni Hungariae Illustrantia*, Ser 1., I (I–IV), Kiadta Fraknói Vilmos, Budapest, 1884.

[HEVENESI, Gabriel]: *Ungaricae Sanctitatis Indicia...*, Tyrnaviae, 1692.

KARÁCSONYI János: *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891.

MAURUS: Madzsar Imre (szerk.): *Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris*, in: SZENTPÉTERY Imre (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, II (I–II), Budapest 1937, 35.

Felhasznált szakirodalom

BEDECS Péter: *Mária mennybemenetele teológiai, liturgikus és paraliturgikus szempontból* (Pasztorális füzetek 1.), Új Ember Kiadó, Budapest, 2001.

BEDNÁR, Peter – POLÁKOVÁ, Zuzana – ŠIMKOVIC, Michal: *Kostol sv. Emeráma na Nitrianskom hrade v 9.-13. storočí*, in: VALEKOVÁ, Anna (szerk.): *Ranostredoveká sakrálna architektúra Nitrianskeho kraja, Zborník zo seminára a katalóg ku výstave*, Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra, 2011, 69–88.

BOWERS, Roger: *The Musician Liturgy of the Lady Chapels of the Monastery Church, c. 1235–1540*, in: MORTIMER, Richard – TATTON-BROWN, Tim (szerk.): *Westminster Abbey, The Lady Chapel of Henry VII*, The Boydell Press, Woodbridge, 2003, 33–58.

BÓNA István: Falképtechnikák, in: KOVÁCS Petronella (szerk.): *Isis* (Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 5.), Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, 2006, 6–40.

BÖHM, Josef – MENCL, Václav: Výskum na hradě nitrianském 1930-1931, in: *Památky Archeologické* 37 (1931), 1–17.

BUZÁS Gergely: A budapesti Mátyás-templom középkori Mária-kapuja, in: *Archaeologia – Altum Castrum Online* (2012), 2–23.

DVOŘÁKOVÁ, Vlasta: Čerín, in: DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*, Vydal Odeon, Praha, 1978. DVOŘÁKOVÁ, Vlasta: Čerín, in: DVOŘÁKOVÁ, Vlasta – KRÁSA, Josef – STEJSKAL, Karel: *Středověká nástěnná malba na Slovensku*, Vydal Odeon, Praha, 1978.

ÉBER László: Régi olasz rézmetszet a nyitrai székesegyházban, in: *Archaeológiai Értesítő* 31 (1911), 385–392.

ÉBER László: Szelepcsényi György oltára a nyitrai székesegyházban, in: *Archaeológiai Értesítő* 38 (1918), 57–64.

EIZINGER, Werner: *Das große Liturgie-Buch der Marienverehrung*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2011.

ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457, I (I–II.)*, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Budapest, 1996.

ENTZ Géza: Főpapi építkezések, in: MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I (I–II.)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 410–415.

ENTZ Géza: A késői klasszikus gótika. Építészet, in: MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 között, I (I–II.)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 309.

FITZ, Eva: *Die mittelalterlichen Glasmalereien im Halberstädter Dom*, Akademie Verlag GmbH, Berlin, 2003.

FUCHS, Guido: *Rorate, Neue Modelle für Gottesdienste im Advent*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2010.

FÜLÖP ANDRÁS – SIMON ANNA: A VESZPRÉMI SZENT MIHÁLY SZÉKESEGYHÁZ, in: KARLINSZKY BALÁZS – VARGA TIBOR LÁSZLÓ (SZERK.): *CENTENÁRIUMI ALBUM A VESZPRÉMI SZÉKESEGYHÁZ ÚJJÁÉPÍTÉSÉNEK SZÁZÉVES ÉVFORDULÓJÁRA*, VESZPRÉMI ÉRSEKI ÉS FŐKÁPTALANI LEVÉLTÁR – VESZPRÉMI ÉRSEKI KÖNYVTÁR, VESZPRÉM, 2010, 7–17.

FRIEDERIKE: Zoerardus (Andreas Swierad) und Benedikt, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Achter Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1976, 641. h.

GERESI Kálmán (szerk.): *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, Első kötet, Kiadja gróf Károlyi Tibor, Budapest, 1882.

GEREVICH Tibor: A nyitrai madonna, in: *Archeológiai Értesítő* 1912 (32), 6–19.

GERGELYI, Otmar: *Nitra*, Vydavateľstvo Šport, Bratislava, 1969.

GLOCKOVÁ, Barbora: Ars nova, Taliansky orientované nástenne maliarstvo 14. storočia, in: BURAN, Dušan (szerk.): *Gotika*, Slovenská národná galéria, Bratislava, 2003, 138–147.

GOODCHILD, Mary Antonine: *Gregorian Chant for Church and School*, Ginn and Company, Boston, 1944.

GRAY, Nicolette: Engel, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Erster Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1968, 626–642.

GYÖRFFY György: *István király és műve*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.

HAVIAR, Tomáš – PLEKANEC, Vladimír: *Gotický Gemer a Malohont italianizmy v stredovekej nástennej mal'be*, Vydavateľstvo Matice slovenskej, Martin, 2010.

HODÁL, Juraj: *Kostol Kniežata Privinu v Nitre*, Nákladom výboru Cirkevno Národných Slávností v Nitre, Nitra, 1930.

HORVÁTH Richárd: *Győr megye hatóságának oklevelei (1318–1525)*, Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2005, 13–20.

HÖFLER, Janez: 132. Tod Mariens, in: HÖFLER, Janez (szerk.): *Gotik in Slowenien* (kiállítási katalógus, 1. Juni bis 1. Oktober 1995, Narodna galerija Ljubljana), Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana, 1995, 255–256.

HUGHES, Andrew: *Medieval Manuscripts for Mass and Office, A Guide to Their Organization and Terminology*, University of Toronto Press, Toronto, 1995³ (1982).

ILKÓ Krisztina: A Boldog Mór által írt Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti szöveghagyománya a középkor és kora újkor folyamán, in: BARTÓK Zsófia Ágnes – DOBOZY Nóra Emőke – FÖRKÖLI Gábor et al. (szerk.): *Mű&Szerző*, (Arianna könyvek 4.) ELTE BTK, Budapest, 2012, 91–100.

JÉKELY Zsombor: *Art and Patronage in Medieval Hungary, The Frescoes of the Augustinian Church at Siklós*, doktori disszertáció, Yale University, 2003.

JÉKELY Zsombor: A Zsigmond-kori magyar arisztokrácia művészeti reprezentációja, in: *Sigismundus rex et imperator, Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437* (Kiállítási katalógus, Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2006. március 18 – június 18.), szerk. TAKÁCS Imre, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2006, 298–310.

JÉKELY Zsombor: Lelesz, in: *Uő – LÁNGI József: Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 154–183.

JÉKELY Zsombor: Vizsoly, in: *Uő – LÁNGI József: Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északkeleti megyéiből*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2000, 422–451.

JUDÁK, Viliam: Pokrivčák, Anton (ford.): History of the Bishopric of Nitra, in: JUDÁK, Viliam – BEDNÁR, Peter – MEDVECKÝ, Jozef (szerk.): *The Cradle of Christianity in Slovakia, Nitra Castle and the Cathedral of St. Emmeram, Their Changes through the Ages*, Arte Libris, Bratislava, 2011, 14–63.

JUDÁK, Viliam: Nitrianska katedrálna a Zoborské Listiny, in: VALEKOVÁ, Anna (szerk.): *Ranostredoveká sakrálna architektúra nitrianského kraja*, Krajský pamiatkový úrad v Nitre, Nitra, 2011, 25–38.

JUDÁK, Viliam: *Svätý Svorad, Patrón mesta Nitry*, Kňazský seminár sv. Gorazda, Nitra, 1999.

JUDÁK, Viliam: *Z múdrosti našich otcov, Sv. Beňadik a Skalka*, Biskupský úrad, Nitra, 2012.

KLANICZAY Gábor: Az 1083. évi magyarországi szentté avatások. Modellek, minták, kultúrtörténeti párhuzamok, in: FÜGEDI Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 15–32.

KRISTÓ GYULA: *A feudális szétagolódás Magyarországon*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.

KRISTÓ Gyula: *Csák Máté*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986.

KURYLUK, Ewa: *Veronica and Her Cloth, History, Symbolism, and Structure of a “True” Image*, Basil Blackwell Inc., Cambridge, 1991.

LÉSTYÁN Ferenc: *Megszentelt kövek, A középkori erdélyi püspökség templomai*, A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, Gyulafehérvár, 2000², online elérhető: <http://mek.oszk.hu/04600/04684/html/>, mentés ideje: 2012. dec 2.

MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Műszaki Kiadó, Budapest, 2007² (1971).

MAROSI Ernő: Stílusrétegek, in: MAROSI Ernő (szerk.): *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*, I (I– II.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 183–169.

MATĚJČEK, Antonín: *Gotische Malerei in Böhmen, Tafelmalerei 1350–1450*, Verlagshaus Melantrich, Prag, 1939.

MEDVECKÝ, Jozef: Umelecké diela a baroková výzdoba katedrálneho chrámu, in: BEDNÁR, Peter – JUDÁK, Viliam – MEDVECKÝ, Jozef (szerk.): *Nitriansky hrad a Katedrálly chrám – Bazilika Sv. Emmeráma*, Biskupský úrad v Nitre, Nitra, 2012, 74–139.

MEDVECKÝ, Jozef: Smrť a Korunovanie Panny Marie, Gotická freská v Nitre, in: *Pamiatky a múzea* 4 (2012), 2–7.

MYSLIVEC, Josef: Tod Mariens, in: KIRSCHBAUM, Engelbert SJ (szerk.): *Lexikon der Christlichen Ikonographie*, Vierter Band, Herder, Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1972, 333–338.

PÁMER László: A remeteélet az egyházban, különösen hazánk földjén, in: *Katolikus Szemle* 23 (1909), 802–821.

PATTANTYÚS Manga: Nagyrévy András és a pesti belvárosi plébániatemplom reneszánsz tabernákulumai, in: *Művészettörténeti értesítő* 47 (1998), 3-4., 219–228.

PÓR Antal: *Trencsényi Csák Máté*, Franklin Társulat–Könyvnyomdája, Budapest, 1888.

PRAMSTRAHLER, Marion: *Die Ikonographie der Marienkrönung im 15. und frühen 16. Jahrhundert in Südtiroler Flügelaltären. Eine Studie zur Rezeption Michael Pachers*, Diplomaarbeit (Universität Wien, August 2008.).

PROKOPP Mária: (SIMON Ágnes ford.): *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe Particularly Hungary*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.

PROKOPP Mária: *Középkori freskók Gömörben*, Méry Ratio, Somorja, 2002.

RADOS Jenő: *Magyar oltárok*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

REPOVSKÝ, Michal: *Kronika dejín Slovenska*, Typopress, Košice, 2010.

SCHMIDT, Gerhard: Malerei bis 1450, Tafelmalerei – Wandmalerei – Buchmalerei, in: SWOBODA, Karl M. (szerk.): *Gotik in Böhmen*, Prestel-Verlag, München, 1969, 167–321.

Idézi SÓLYMOS Szilveszter: *Szent Zoerard-András és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 1996.

SROKA, Stanisław: Egy lengyel származású főpap a 14. századi Magyarországon, Boleszló esztergomi érsek (1321–1328), in: *Aetas* (1994) 89–101.

SZÉNÁSSY Árpád: *Felvidéki Árpád-kori templomok lexikona*, I., *A nyitrai kerület*, KT Könyvkiadó, Révkomárom, 2002.

SZIKLAY János: Nyitra, in: BOROVSKY Samu – SZIKLAY Jenő (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*, IV. Nyitra, Apollo Irodalmi Társaság, Budapest, 28–37.

THOROCZKAY Gábor: Megjegyzések a nyitrai és pozsonyi egyház korai történetéhez (Kálmán király I. törvénykönyve 22. cikkelyének szövegahagyományáról), in: Uő: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2009, 89–108.

TOGNER, Milan: Nástenné malierstvo na Slovensku, štruktúra umeleckého druhu, technika, funkcia a obsah, in: BURAN, Dušan (szerk.): *Gotika*, Slovenská národná galéria, Bratislava, 2003, 129–137.

TOGNER, Milan: *Stredoveká nástenná maľba v Gemeri*, Tatran, Bratislava, 1989.

TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai, A Bakony Múzeum kőtárának ismertetése I., in: *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963), 115–142.

TÖRÖK Gyöngyi: Die Ikonographie des letzten Gebetes Mariä, in: *Acta historiae artium Academiae Scientiarum Hungaricae* 19 (1973), 151–205.

VÁCZY Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában, in: SERÉDI Jusstinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*, I (I–III.), Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1938, 224.

VESELOVSKÝ, Ondrej Gorazd: *Kostol svätého Františka Serafínskeho v Ponikách a jeho nástenná maľba* (Diplomá práca), Rímskokatolícka Cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, 2008.

VODNIK, Alenka: 163. Tod Mariens, in: HÖFLER, Janez (szerk.): *Gotik in Slowenien* (kiállítási katalógus, 1. Juni bis 1. Oktober 1995, Narodna galerija Ljubljana), Narodna galerija Ljubljana, Ljubljana, 1995, 283.

Képjegyzék

1. Szent Emmerám-székesegyház, Nyitra.

2. Szent Emmerám-székesegyház, Nyitra.

3. Szent Emmerám-székesegyház, Nyitra.

4. Johann Pernegger: *Levétel a keresztről*, 1662, dombormű, márvány, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház, jelezve: JOANN. PERNEGGER FECIT A. 1662.

5. A Szelepcsényi-oltár szétszedése.

6. Johann Pernegger: *Levétel a keresztről*, 1662, dombormű, márvány, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

7. A Szelepcsényi-oltár darabjai az alsó templom nyugati szakaszában.

8. *Mária halála és megkoronázása*, 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

9. A falkép még állványokkal. Felvétel ideje: 2012. október 9.

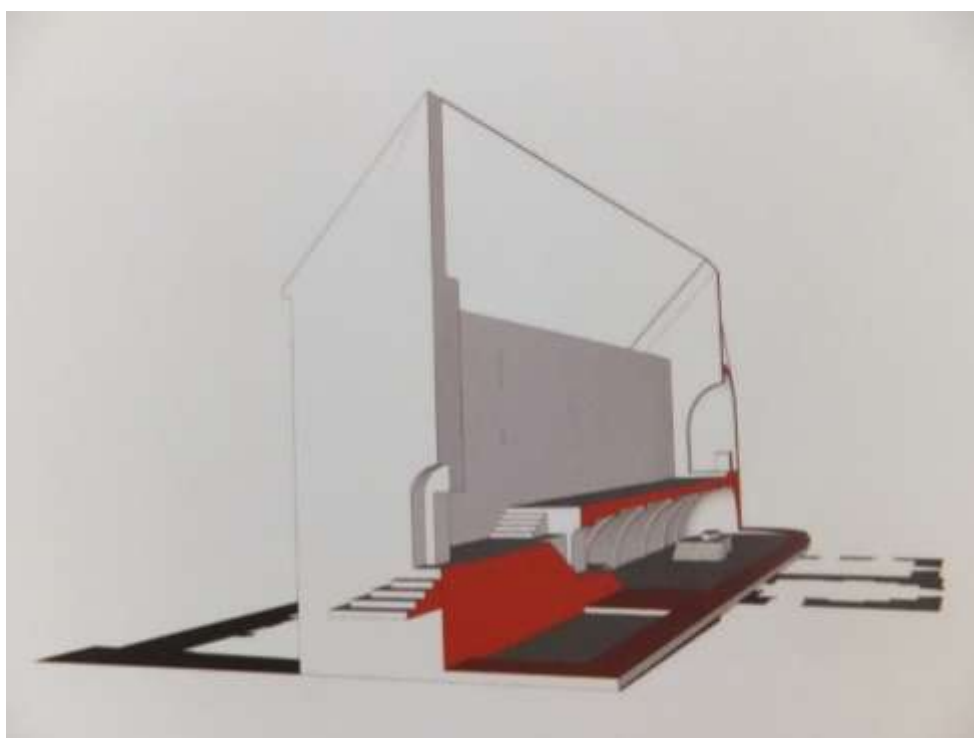
10. A falfestmény elől novemberben már elbontották az állványzatot. Felvétel ideje: 2012. november 29.

11. Periodizált alaprajz. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház. Fehérrel általam jelezve a freskóhordozó fal.

12. Szent Zoerard-András és Benedek *confessió*jának rekonstrukciója 12-13. század fordulóján Szent Emmerám-székesegyház, Nyitra.

13. Kanonoki ülőfülkék, alsó templom keleti része, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

14. Kanonoki ülőfülkék, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

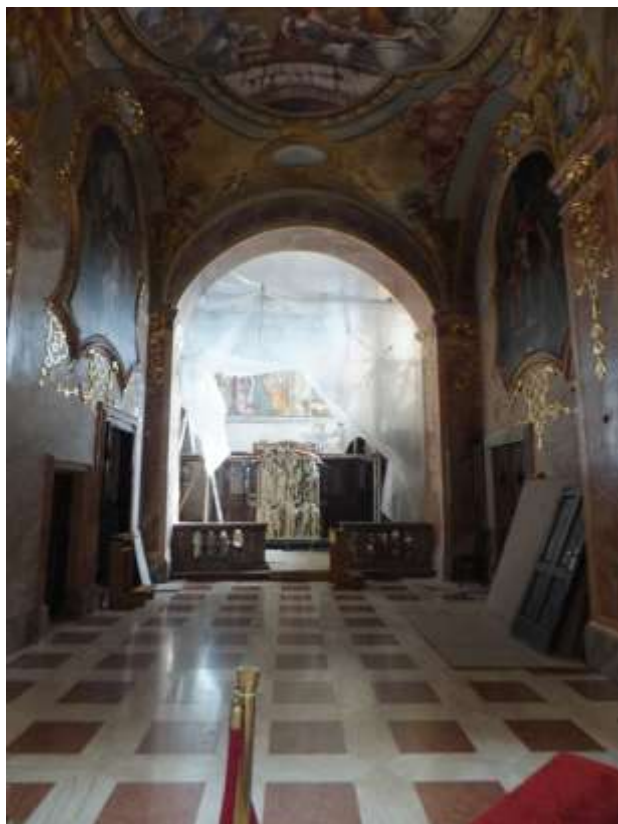
15. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház, alsó templom keleti szakasza.

16. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház, alsó templom, főszentély.

17. Az alsó templom hosszháza, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

18. A jelenlegi boltozás. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

19. Ablak az elválasztófalon, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

20. A falazás alól előkerült konzol, 1330–1350 körül, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

21. Konzol, 1330–1350 körül, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

22. Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

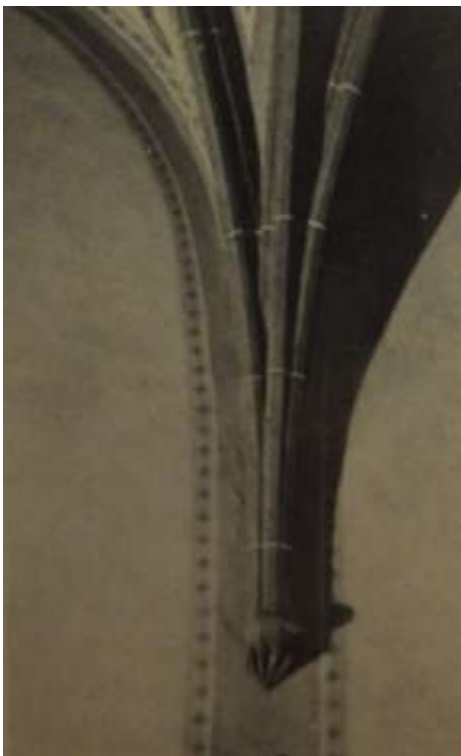
23. Veszprém, székesegyház, Konzoltöredék a főszentélyből, 1380–1400 k., jelenleg: Bakony Múzeum kőtára.

24. Lelesz, konzol a premontrei kolostor kápolnájában, 1360-1389 k.

25. Zólyom (Zvolen), Szent Erzsébet plébániatemplom, a szentély északi falának boltozatindítása, 1382 előtt.

26. Marosszentkirály, volt pálos kolostortemplom, konzol, 1350–1370 k.

27. Díszítőfestés, 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

28. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

29. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

30. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

31. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

32. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

33. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

34. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

35. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

36. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

37. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

38. *ária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

39. *Mária halála és megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

40. *Mária halála*, 1360 k., iniciálé, Voraui Antiphonale, Voraui, Stiftsbibliothek.

41. *Mária halála*, 1360–1370 k., iniciálé, Opatovice Breviarium, Krakkó, Zamek Królewski na Wawelu.

42. *Mária halála*-jelenet a fromborki szárnyasoltárról, 1380–1390 k., Frombork, Pałac biskupów.

43. *Mária halála*, 1370 után (15. sz. eleje?), dombormű, kő, Buda, Nagyboldogasszony templom délnyugati Mária-kapuja.

44. *Mária utolsó imája*, 15. század harmadik negyedében, freskó, Vrh nad Želimljami, Szent Péter plébániatemplom, főszentély.

45. Johannes von Laibach: *Mária utolsó imája*, 1460 körül, freskó, Muljava, Mária mennybevétele plébániatemplom.

46. *Maiestas Domini*, 15. század, freskó, Kiéte (szlov. Kyjatice).

47. *Kerubok*, 15. század, freskó, Kiéte (szlov. Kyjatice).

48. Lorenzo Monaco: *O* iniciálé, 1396, miniatúra, Berlin.

49. *Genesis* (részlet), iniciálé, 1403–1405 k., Korczek Biblia, Wien, Nationalbibliothek.

50. *Mária elszenderedése*, Morgen diptychon, 1355-60, tempera, fa, New York, Pierpont Morgan Library.

51. *Mária megkoronázása*, freskó, 1420 után, Nemesludrova (szlov. Ludrová), Szlovákia.

52. *Mária megkoronázása*, 15. század, freskó, Dobsina (szlov. Dobšina), evangélikus templom.

53. *Mária megkoronázása* (részlet), 15. század, freskó, Dobsina (szlov. Dobšina), evangélikus templom.

54. *Mária megkoronázása és Mária halála*, 1330 után, freskó, Lőcse (Levoča), Szent Jakab templom, Szlovákia.

55. Huszka akvarellje (1882) alapján: *Mária megkoronázása és halála*, 15. század eleje, freskó, Gelence.

56. Mária életéből vett jeleneteket ábrázoló mennyezeti freskók az apszisban, 14. sz. első fele, Evangélikus templom, Somorja (szlov. Šamorín), Szlovákia.

57. *Veronika kendője*, freskó, 14. század vége, Karaszko (szlov. Kraskovo), evangélikus templom.

58. *Veronika kendője*, 15. század, freskó, Rakacaszend.

59. Cseh mester: *Szent Péter apostol*, 1360 körül, freskó, Prága, Emaus-Kreuzgang.

60. Sienai mester: *Szent Jeromos*, 14. század utolsó harmada, Philadelphia, Johnson Collection.

61. *Szent Péter apostol*, 14. század 2. fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház, Alsó templom.

62. A hosszház freskói a 15. századból, Szentháromság plébániatemplom, Rákos (szlov. Rákoš).

63. A szentély freskói a 15. századból, Kálvinista templom, Pelsőc (szlov. Plešivec).

64. Szentek (részlet), 15. század eleje, freskó, Poruba, Szent Miklós-plébániatemplom.

65. *Mária megkoronázása* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

66. *Mária utolsó imája* (részlet), 14. század második fele, freskó, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

67. *Mária halála* Košátkyból (részlet), 1350–1360 k., táblakép, Prága, Národní Galerie, OP 2110.

68. *Mária halála* Košátkyból (részlet), 1350–1360 k., táblakép, Prága, Národní Galerie, OP 2110.

69. *Isten megszólítja a népet*, 1403, miniatúra, Konrad von Vechta bibliája, Antwerpen, Plantin Moretus Museum.

70. Szegélydísz a Mária megkoronázását és Krisztust ábrázoló falképeken, 14. század vége, freskó, Szentilona (horv. Šenkovec), pálos szentély.

71. Szegélydísz a *Noli me tangere* (?) jelenetnél, 15. század első fele, freskó, Vizsoly, református templom.

72. Pónik (szlov. Poniky), 15. század, freskó, plébániatemplom.

73. Samorin

74. Szent László-ciklus (részlet), 1380–1390 k., freskó, Karaszkó (Kraskovo).

75. Rorate mise, 2012. december 20., Pozsony (szlov. Bratislava), ferences templom.

76. Vasvári Vid nyitrai püspök pecsétje, 1341.

77. Johann Sigmund Schott: *Szent Benedek remete*, rézmetszet, in: Hevenesi Gábor:

Ungaricae Sanctitatis Indicia, Nagyszombat, 1692.

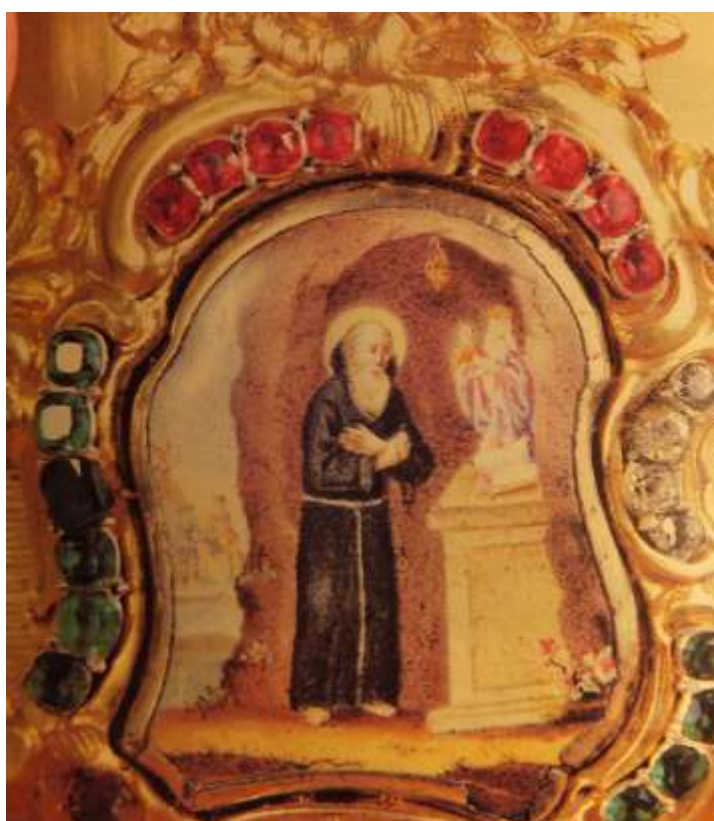
78. Szent Benedek, 18. század, olajfestmény a sekrestyeajtón, Kassa (szlov. Košice), Szent Rozália-kápolna.

79. Szent Benedek, 18. század, zománckép a zoborhegyi kamalduliaktól származó cibóriumról, Nitra.

80. Szent Benedek, 18. század, zománckép a zoborhegyi kamalduliaktól származó cibóriumról, Nitra.

81. Lorenzo di Credi nyomán: *Madonna gyermekkel*, 16. század eleje, ezüstözött rézlap, Nyitra, Egyházmegyei múzeum (Diocezné Múzeum).

82. Reneszánsz kőfaragvány, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

83. Reneszánsz kőfaragvány, Nyitra, Szent Emmerám-székesegyház.

84. Krisztus búcsúja anyjától Nyitráról, 1520–1530 k., dombormű, mészkő 117 × 103 cm, Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 55.1594.

